

RELAȚIILE DINTRE GRECIA ȘI TURCIA (1923-1930). DE LA TRATATUL DE LA LAUSANNE LA TRATATUL DE PRIETENIE

Sorin ARHIRE*

Relations between Greece and Turkey (1923–1930): From the Treaty of Lausanne to the Treaty of Friendship

Abstract. *Through the Treaty of Lausanne, Greece lost several territories to Turkey, namely Eastern Thrace, the islands of Imbros and Tenedos in the Aegean Sea, and the western part of Anatolia. The years following the conclusion of the Treaty of Lausanne were marked by disputes over the application of the Convention concerning the Exchange of Greek and Turkish Populations, also signed in the same Swiss city on 30 January 1923. There were numerous disputes between Greece and Turkey over how to implement the convention on the compulsory exchange of populations, and the Mixed Commission formed to deal with the issue had great difficulty in harmonizing the views of its Greek and Turkish members. In 1930, the two states managed to resolve their differences and signed a treaty of friendship.*

Keywords: *Treaty of Lausanne, population exchange, League of Nations, friendship treaty, frontiers.*

Cuvinte-cheie: *Tratatul de la Lausanne, schimb de populații, Liga Națiunilor, tratat de prietenie, frontiere.*

Starea de slăbiciune și de ostilitate reciprocă a reprezentat o constantă a relațiilor dintre țările Peninsulei Balcanice la începutul secolului XX, iar după încheierea Conferinței de Pace de la Paris (1919-1920) au existat mai multe situații conflictuale între state, dar cea mai tensionată a fost fără niciun dubiu cea dintre Grecia și Turcia¹. Datorită înfrângerii Imperiului Otoman în Primul Război Mondial, prin Tratatul de la Sèvres (10 august 1920) s-a decis dezmembrarea acestuia, astfel că turcii au pierdut toate teritoriile arabe din Asia, pe cele din nordul Africii, au recunoscut independența Armeniei și autonomia Kurdistanului, fiind nevoiți totodată să admită prezența grecească în Tracia Răsăriteană, în Anatolia de Vest, precum și în insulele din Marea

* Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia, România; e-mail: sorin.arhire@uab.ro.

¹ La 29 octombrie 1923 Turcia a fost proclamată republică, iar Mustafa Kemal a fost ales președinte. Este interesant de menționat faptul că diplomația turcă a considerat Republica Turcă un stat nou, care semnează pentru prima dată tratate cu țările străine, ceea ce însemna că nu era răspunzătoare de angajamentele pe care Imperiul Otoman le luase. Spre exemplu, atunci când au fost purtate tratative turco-suedeze pentru încheierea unui tratat bilateral, partea turcă a fost adepta formulării „la Turquie et la Suède établissent des relations”, în vreme ce partea suedeză dorea să se scrie „rétablissent”. Până la urmă, guvernul de la Stockholm a acceptat propunerea guvernului de la Angora (astăzi Ankara), astfel că Tratatul de amicitie dintre Suedia și Turcia a fost semnat la 31 mai 1924 (Preda 2011, doc. nr. 13, p. 14. Raport din 9 iunie 1924, trimis de Gheorghe Filality, ministru plenipotențiar al României la Constantinopol, către Ion Gh. Duca, ministrul Afacerilor Străine ale României, privind tratativele turco-suedeze și semnarea unui tratat bilateral).

Egee prin care se putea exercita controlul asupra Dardanelelor. În 1919 a izbucnit un nou război greco-turc, ce a durat până în 1922 și care s-a încheiat prin alungarea trupelor grecești din Tracia Răsăriteană, precum și de pe coastele de vest ale Anatoliei, turcii instaurându-și controlul asupra orașului Smirna². Deși semnat de reprezentanții sultanului, tratatul încheiat în suburbia Parisului nu a fost niciodată ratificat de noul stat turc, fiind respins de Mișcarea Naționalistă Turcă, condusă de Mustafa Kemal. Imperiul Otoman a fost înfrânt în Primul Război Mondial, dar noua Turcie a ieșit victorioasă din războiul greco-turc, ceea ce i-a dat o poziție de forță în cadrul viitoarelor negocieri. Tratatul de la Lausanne, din 24 iulie 1923, care a reprezentat finalizarea unor discuții ce au durat aproximativ șapte luni, a obligat Grecia să renunțe la Tracia Răsăriteană, la insulele Imbros³ și Tenedos⁴ din Marea Egee, precum și la orice pretenție asupra teritoriilor vestice ale Anatoliei, punându-se astfel capăt unui antagonism de secole între cele două popoare, amestecate în fostul Imperiu Otoman pe aproape tot cuprinsul acestuia.

Pentru turci, încheierea conflictului militar din 1922 a însemnat obținerea unui triumf major, întrucât războiul cu Grecia a dus la crearea unui stat-națiune modern în urma dispariției Imperiului Otoman, ceea ce a implicat și o recunoaștere a puterii pe plan internațional, erodată în perioada de declin a acestuia de la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX. Grecii au perceput însă în cu totul alt mod același conflict. Pentru ei înfrângerea din război a intrat în istorie ca fiind „catastrofa din Asia Mică”, un dezastru chiar mai mare decât căderea Constantinopolului din 1453, deoarece a însemnat sfârșitul prezenței milenare grecești din Anatolia⁵. Eșecul militar i-a marcat atât de mult pe greci, încât, după terminarea conflictului, Adunarea Națională de la Atena a hotărât înființarea unei comisii care să stabilească răspunderile pentru înfrângerea din război, iar în opinia publică din Grecia a apărut o aprigă dispută, reflectată și în presă. Astfel, la finalul lunii iunie a anului 1926, în paginile ziarului *Eleftheron Vima*, colonelul Skandalis, cel care comandase o importantă unitate militară în timpul războiului greco-turc, a criticat concluziile comisiei de anchetă și a considerat că nu comandanții de unități au fost responsabili pentru dezastrul din Asia Mică, așa cum comisia stabilise în cea mai mare măsură, ci guvernele care s-au succedat la conducerea Greciei în timpul desfășurării războiului, precum și comandamentul suprem al armatei. În paginile ziarului menționat mai sus, ofițerul grec a făcut o analiză

² Astăzi Izmir.

³ Insulele Imbros și Tenedos au fost ocupate de Imperiul Otoman la mijlocul secolului XV, dar populația a rămas majoritar grecească. În 1912, în timpul Primului Război Balcanic, Grecia și-a instaurat controlul asupra ambelor insule, care au devenit parte integrantă a acestei țări, situație recunoscută prin Tratatul de la Sèvres (1920). Prin Tratatul de la Lausanne (1923), insulele au fost date Turciei.

⁴ Vezi Anexa 1 pentru textul telegrammei de protest, a locuitorilor insulei Tenedos, adresată Legăției României de la Atena.

⁵ Hirschon 2008, p. 13-14.

amănuțită, găsind cu totul alte cauze pentru înfrângerea din 1922, printre acestea fiind înlocuirea șefilor de unități, dar păstrarea aceluiași comandament suprem, deși acesta din urmă nu mai inspira încredere în rândul trupelor din cauza înfrângerilor succesive; continuarea războiului, deși guvernele nu mai credeau în victorie; neglijarea hranei soldaților și lipsa unor măsuri pentru menținerea disciplinei, începerea unei ofensive la Eskişehir și Afyonkarahisar înainte de sosirea rezerviștilor, ceea ce a dus mai târziu la o înfrângere categorică; înaintarea către Angora, dar fără nicio pregătire prealabilă; existența unei distanțe de aproape 400 de kilometri între cartierul general al armatei și zona de operațiuni militare, ceea ce „a făcut din armată un corp fără cap”, lungimea extraordinară a frontului, de aproximativ 700 km, aproape egală cu cea a Frontului de Vest din timpul Primului Război Mondial⁶. În contrapondere, același colonel Skandalis scotea în evidență pregătirea sistematică a ofensivei turcești, cu tot ceea ce Mustafa Kemal a avut la îndemână și în concordanță cu învățămintele luate din timpul „Marelui Război”, ceea ce a dus în mod inevitabil la un deznodământ nefericit pentru Grecia, întrucât „în mod conștient sau inconștient, terenul fusese pregătit pentru înfrângere”⁷.

După terminarea ostilităților militare, în interiorul granițelor Turciei exista o puternică minoritate greacă, iar în Grecia era o semnificativă minoritate turcă, iar cele două părți au convenit să efectueze un schimb reciproc de populații, pentru a se conferi mai multă omogenitate statelor lor, separate de Marea Egee, mai ales că atrocitățile săvârșite de ambele părți în timpul războiului distruseseră ideea existenței unei coabitări pașnice între greci și turci.

Cei șapte ani care au urmat încheierii Tratatului de la Lausanne au fost caracterizați de dispute în legătură cu aplicarea Convenției privind schimbul populațiilor grecești și turcești, semnată tot în același oraș elvețian, la 30 ianuarie 1923⁸, această înțelegere bilaterală precedând de fapt tratatul final, din luna iulie a aceluiași an. În prima jumătate a anului 1923, împotriva „sinistrului zvon de la Conferința din Lausanne”, acela de a se realiza un schimb de populații, au avut loc numeroase proteste, atât ale grecilor ortodocși din Asia Mică, cât și ale musulmanilor din Grecia⁹. Notele de protest au fost trimise reprezentanțelor diplomatice ale Marilor Puteri, dar nu numai, aceste documente ajungând adeseori și la Legațiile Belgiei, Iugoslaviei și României.

⁶ AMAE, fond *Grecia*, vol. 83, f. 60-61. Raport nr. 1110, din 23 iunie 1926, trimis de Constantin Langa-Rășcanu, ministru plenipotențiar al României la Atena, către Ion Mitileneu, ministrul Afacerilor Străine ale României.

⁷ *Ibidem*, f. 61.

⁸ Pentru textul integral al convenției din 30 ianuarie 1923, vezi <http://www.worldlii.org/int/other/LNTSer/1925/14.pdf>, accesat la 20 iunie 2025.

⁹ Vezi Anexa 2, pentru textul telegramelor refugiaților din Tracia Occidentală, adresată reprezentanților diplomați ai SUA, Marii Britanii, Franței, Italiei, Belgiei, României și Serbiei, precum și primului ministru grec.

Punerea în practică a deciziei schimbului a fost văzută de protestatari ca fiind o sacrificare a drepturilor elementare ale omului, o pată împotriva civilizației, ba chiar „un adevărat comerț cu oameni, caracteristic populațiilor sălbatice”¹⁰. În ciuda acestor puternice și numeroase manifestații, Tratatul de la Lausanne a fost semnat la 24 iulie 1923, dar ratificarea acestuia și procesele conexe s-au prelungit până în 6 august, atunci când a intrat în vigoare și convenția privind schimbul populațiilor grecești și turcești.

Conform primului articol al convenției, începând cu 1 mai 1923 urma să se facă un schimb obligatoriu de populații a cetățenilor turci de religie ortodoxă greacă, stabiliți în teritoriul Turciei, precum și a cetățenilor greci de religie musulmană, stabiliți în Grecia, ceea ce a însemnat că această mutare de populații dintre cele două state a avut la bază doar identitatea religioasă, nefiind luate în considerație limba sau etnia. Religia era un criteriu extrem de practic și de puternic pentru identitatea turcă, astfel că autoritățile de la Angora¹¹ au fost de acord cu plecarea grecilor ortodocși din Karaman și din alte părți ale Anatoliei Centrale, deși aceștia vorbeau limba turcă, dar și-au manifestat disponibilitatea de a accepta pe cretanii musulmani vorbitori de limbă greacă, precum și pe bosniacii și pomacii musulmani din Balcani. Articolul 2 prevedea și excepții, în sensul că toți locuitorii greci, stabiliți înainte de 30 octombrie 1918 în zonele aflate sub jurisdicția Prefecturii Constantinopolului¹² (așa cum aceasta era definită de legea din 1912), precum și musulmanii stabiliți în Tracia Occidentală, în regiunea situată la est de linia de frontieră trasată de Tratatul de la București din 1913, nu trebuiau să respecte prevederile articolului 1, astfel că aceștia nu erau obligați să se expatrieze. În schimb, prin articolul 3, se stipula că grecii ortodocși și musulmanii care, începând cu 18 octombrie 1912, au părăsit deja teritoriile ale căror populații grecești și turcești urmează a fi schimbate, urmau să fie incluși

¹⁰ AMAE, fond *Grecia*, vol. 31, f. 41v. Raport nr. 434, din 23 ianuarie 1923, al Consulatului României din Ioannina, către G. G. Mârzescu, ministru *ad-interim* al Afacerilor Străine ale României.

¹¹ În 28 martie 1930 guvernul turc a adoptat Legea serviciilor poștale, prin care a solicitat celorlalte țări să utilizeze în toate comunicările oficiale denumirile turcești ale orașelor, Angora fiind înlocuit de Ankara, Constantinopol de Istanbul, Smirna de İzmir, Adrianopol de Edirne, etc. Legea a fost dată la puțin timp după adoptarea alfabetului latin (1928), iar scopul său a fost înlocuirea vechilor denumiri, adesea de origine greacă sau franceză, cu unele noi, turcești. După publicarea legii, factorilor poștali turci nu li s-a mai permis să distribuie scrisori și pachete ale vechile denumiri, acestea fiind considerate ca având destinație necunoscută, astfel că erau returnate expeditorului (<https://eksisozluk.com/turk-posta-hizmet-kanunu--3463974>, accesat la 10 iunie 2025).

¹² La 13 octombrie 1923, cu 10 zile înainte de proclamarea Republicii Turcia, Angora a înlocuit Constantinopolul din poziția sa de oraș-capitală. La 28 martie 1930, în mod oficial, denumirea Constantinopol a fost schimbată cu cea de Istanbul, termen pe care populația turcă îl utiliza deja de câteva secole. Ca atare, până în 1930, mai ales pe plan internațional, orașul de pe malurile Bosforului și-a păstrat numele său antic, de Constantinopol, pe anumite hărți și documente internaționale fiind prezent chiar și până în anii '60 ai secolului trecut.

în prevederile primului articol al convenției. Pentru a nu deveni apatrizi, emigranții care pierdeau cetățenia statului pe care îl părăseau urmau să dobândească cetățenia statului a cărui destinație o aveau, acestora permițându-li-se totodată să ia cu ei toate bunurile mobile pe care le posedau, iar în ceea ce privește bunurile imobile, precum și cele mobile care nu puteau fi transportate și care fuseseră lăsate la plecare, soarta acestora urma să fie decisă de o comisie mixtă. Întrucât ceva mai puțin de jumătate de milion de musulmani au trebuit să părăsească Grecia, iar din Turcia au fost nevoiți să plece cam de trei ori mai mulți greci ortodocși¹³, bunurile lăsate în urmă de aceștia, atât imobile, cât și mobile nu au fost deloc puține, astfel că era prevăzut că această comisie mixtă urma să stabilească, în beneficiul proprietarilor, o compensație financiară care să repare prejudiciul, sumele despăgubirilor fiind creditate proprietarilor și, în același timp, debitate guvernului pe teritoriul căruia se afla proprietatea expropriată. Comisia era compusă din patru reprezentanți ai Greciei și din patru reprezentanți ai Turciei, la care se adăugau încă trei membri, aleși de Consiliul Ligii Națiunilor¹⁴, aceștia din urmă provenind din țări care nu fuseseră implicate în Primul Război Mondial. Președinția comisiei era atribuită pe rând celor trei membri neutri. Bineînțeles că această comisie urma să facă evaluarea bunurilor pierdute de populația care trebuia să părăsească atât Grecia, cât și Turcia.

Schimbul de populații dintre Grecia și Turcia din anul 1923 nu reprezenta chiar o noutate în Europa, întrucât, pentru a da un mai mare grad de omogenitate statelor, din punct de vedere etnic și religios, conducătorii europeni au practicat expulzările încă din secolul XV. În 1492, Ferdinand al II-lea de Aragon și Isabela de Castilia, printr-un edict emis la 31 martie, au obligat evreii fie să se creștineze și să treacă la catolicism, fie să fie exilați. În urma acestei decizii, peste 160000 de evrei sefarzi au fost nevoiți să părăsească regatele Castilia și Aragon, aceștia stabilindu-se în Portugalia (în 1497 au fost creștinați cu forța), în nordul Africii (teritoriile de astăzi ale Algeriei și Marocului), în Imperiul Otoman, cu precădere în orașele Constantinopol și Salonic, în Italia, dar și în Țările de Jos. Între 1609 și 1614, din Spania, au fost expulzați în nordul Africii aproximativ 300000 de musulmani, care, deși se

¹³ McCallum 1931, p. 6.

¹⁴ Spre deosebire de Grecia, care, în 10 ianuarie 1920, a fost unul dintre statele fondatoare ale Ligii Națiunilor, Turcia a aderat la această organizație internațională mult mai târziu, la 18 iulie 1932. Cooperarea Republicii kemaliste cu instituția de la Geneva poate fi explicată prin dorința noii Turcii de a obține atât legitimitate internațională, cât și de a arăta că este un partener diplomatic de încredere. Cu toate acestea, turcii nu aveau o părere prea bună despre Liga Națiunilor, fiindcă nu o considerau o instituție imparțială, ci o percepeau ca fiind un instrument al statelor victorioase din Primul Război Mondial, așa cum Tevfik Rüştü Aras, ministrul Afacerilor Străine ale Turciei, a declarat unui corespondent al ziarului *Neue Freie Presse* (Preda 2011, doc. nr. 49, p. 61. Raport nr. 4346, din 2 noiembrie 1928, trimis de Carol M. Mitileneu, ministru plenipotențiar al României în Austria, către Constantin I. Argetoianu, ministrul Afacerilor Străine ale României).

creștinaseră la începutul secolului XVII, erau considerați ca fiind totuși adepți ai credinței islamice a strămoșilor lor. A urmat alungarea hughenotilor, la sfârșitul secolului XVII, prin care peste 400000 de protestanți francezi au părăsit Franța și care s-au stabilit ulterior în Anglia, Prusia, Țările de Jos și America, precum și expulzarea din 1731 a luteranilor din Salzburg, oraș care pe atunci făcea parte din Imperiul Romano-German. Perioada cuprinsă între 1880 și 1914 este considerată apogeul epocii de migrare în masă, întrucât a existat un fenomen global, deși de data aceasta cel mai important flux de emigranți a fost din Europa către America. Nu trebuie omis faptul că atunci când Tratatul de la Lausanne nu era semnat încă, mulți greci părăsiseră deja Turcia, iar mulți musulmani plecaseră din Grecia, ca urmare a efectelor războiului dintre cele două țări.

Existența unui număr însemnat de musulmani în Grecia, precum și a multor ortodocși greci în teritoriul Imperiului Otoman, l-a determinat pe ministrul plenipotențiar turc de la Atena, Ghalib Kemaly Bey, la 5 mai 1914, să exprime „opinia sa personală” în fața premierului grec Eleftherios Venizelos, conform căreia ar fi fost o idee bună să se facă un schimb între populația grecească din regiunea Smirna și musulmanii din Macedonia¹⁵. La rândul său, patru zile mai târziu, șeful guvernului grec i-a răspuns diplomatului otoman, comunicându-i acestuia că acceptase propunerea făcută, doar cu condiția ca acest schimb de populații să aibă un caracter liber și spontan, iar proprietățile emigranților să fie corect evaluate și ulterior plătite. Mai mult decât atât, Venizelos a propus ca schimbul să fie extins și la Tracia¹⁶.

Însă, primul schimb de populații după terminarea „Marelui Război” a avut loc în urma parafării, la 27 noiembrie 1919, a Convenției privind emigrarea reciprocă dintre Bulgaria și Grecia¹⁷, semnată în aceeași zi cu Tratatul de la Neuilly-sur-Seine. Spre deosebire de viitoarea convenție dintre Grecia și Turcia, din anul 1923, care a fost obligatorie, cea dintre Bulgaria și Grecia a avut un caracter spontan, cel puțin oficial. Prin acest acord dintre cele două state, aprobat și implementat de către Liga Națiunilor printr-o comisie mixtă, se avea în vedere obținerea unei mai mari omogenități naționale și, în același timp, se dorea reducerea potențialului de conflicte în legătură cu populațiile minoritare din regiunile disputate, precum Tracia și Macedonia. A implicat bulgarii din partea egeeană a Macedoniei, precum și pe grecii din Bulgaria, dar, din cauza tensiunilor etnice și a presiunilor din partea guvernelor, alegerea celor afectați de această convenție a fost mai puțin liberă decât s-a proclamat oficial. Conform Comisiei Mixte înființate prin această convenție, 53000 de bulgari, pe lângă cei 39000 care părăsiseră Grecia anterior, s-au stabilit pe teritoriul bulgar, în vreme ce 46000 de greci au părăsit Bulgaria

¹⁵ Ladas 1932, p. 21.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Pentru detalii despre Convenția privind emigrarea reciprocă dintre Bulgaria și Grecia, din 27 noiembrie 1919, vezi Dragostinova 2009, p. 185-212.

după Primul Război Mondial, ceea ce a însemnat practic întreaga minoritate greacă din acea vreme¹⁸. Ceea ce trebuie remarcat însă, este faptul că această convenție dintre Bulgaria și Grecia, din 1919, a constituit un precedent important pentru gestionarea minorităților, precum și pentru schimburile de populații în Europa Răsăriteană. Totodată, înțelegerea de la Neuilly-sur-Seine a fost, fără niciun dubiu, un precedent pentru viitoarea convenție greco-turcă.

Schimburile de populații dintre Grecia și Turcia pot fi considerate ca o formă de „ostracizare” a minorităților „compromise”, întrucât acestea ajunseseră să fie percepute ca elemente străine în cadrul statelor naționale nou-formate sau mărite teritorial după dezintegrarea Imperiului Otoman, dar mai ales în procesul de unificare a statului turc¹⁹. Considerând că adevărații turci sunt doar musulmanii, chiar dacă unii dintre ei nu vorbeau limba turcă, președintele Mustafa Kemal, încă din 16 martie 1922, a declarat că „guvernul său dorește o Turcie populată de turci și independentă”²⁰. Totodată, în aceeași zi, Kemal a afirmat că guvernul de la Angora este de acord cu ideea schimbului între grecii din Asia Mică și musulmanii din Grecia²¹. Mai târziu, mai precis la 22 octombrie 1922, printr-o telegramă trimisă lui Fridtjof Nansen²², cel căruia Liga Națiunilor îi încredințase misiunea de a elabora un plan pentru ajutorarea refugiaților din Asia Mică, președintele turc a agreat propunerea unui schimb de populații²³. Fiind de acord, Turcia a dovedit că nu era interesată de revizuirea frontierelor în Balcani. În ianuarie 1915, într-un memorandum trimis regelui grec Constantin I, șeful guvernului de la Atena, Eleftherios Venizelos, a propus realizarea unui schimb reciproc voluntar între Grecia și Bulgaria, iar în timpul Conferinței de Pace de la Paris, tot el a fost adeptul unui transfer al conaționalilor între Grecia, Armenia și Turcia²⁴. În 1923, Grecia a acceptat ideea schimbului obligatoriu de populații, întrucât era o țară învinsă în urma războiului cu Turcia, astfel că aspirațiile sale iredentiste nu mai erau valabile, grecii realizând faptul că Grecia „celor două continente și a celor cinci

¹⁸ Department 1965, p. 9.

¹⁹ Kritikos 1999, p. 221.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Bourne, Watt 1985, doc. nr. 555, p. 657-660. *Apud* Kritikos 1999, p. 212.

²² Fridtjof Nansen (1861-1930) s-a remarcat ca om de știință norvegian, explorator polar, diplomat și filantrop. Dar Nansen a rămas cunoscut în special pentru munca sa vizionară în favoarea refugiaților. După Primul Război Mondial, el a condus prima operațiune umanitară majoră a Ligii Națiunilor, prin care au fost repatriați peste 450000 de prizonieri de război. Între 1920 și 1930 Nansen a fost Înalt Comisar pentru Refugiați al Ligii Națiunilor, ajutând astfel sute de mii de refugiați să se întoarcă acasă. Totodată, eforturile sale au permis multor altora să devină rezidenți legali, dar și ca aceștia să-și găsească de lucru în țările de refugiu. După moartea sa, în 1954, Agenția pentru Refugiați a Națiunilor Unite a înființat Premiul Nansen pentru Refugiați (<https://www.unhcr.org/about-unhcr/overview/high-commissioner/previous-high-commissioners/fridtjof-nansen>, accesat la 25 iunie 2025).

²³ *Ibidem*.

²⁴ Couloumbis *et alii* 1976, p. 40; Petsalis-Diomidis 1978, p. 324.

mări”²⁵ nu mai era realizabilă. Chiar dacă articolul său a fost publicat la șapte ani distanță de semnarea convenției referitoare la schimbul de populații, profesorul universitar sârb Radonjić surprinde foarte bine dorința grecilor de a-și extinde granițele imediat după încheierea Marelui Război, precum și sprijinul indirect pe care Franța și Italia l-au dat Turciei kemaliste.

„Visul secular al Grecilor era cât pe aci să fie realizat, căci Anglia, spre a zădărnici aspirațiunile franceze și italiene în Orient, ținea să restaureze vechiul imperiu bizantin în frunte cu Grecia, întocmai după cum Franța a făcut să reînvieze Polonia în granițele ei de sub domnia dinastiei Jagellonilor [...] înfrângerea armatei grecești în Asia Mică de către trupele lui Kemal Pașa a fost datorită sprijinului dat acestora de Franța și Italia”²⁶.

În plus, așa cum a fost consemnat într-un raport al Ligii Națiunilor, în noiembrie 1922, din cauza războiului, situația multor greci din Asia Mică era disperată, astfel că 786431 de refugiați erau deja în căutarea unui loc mai bun, iar aceștia „își părăsiseră casele în așa grabă încât nu aveau niciun fel de bunuri, în afară de hainele ușoare de vară pe care le purtau”²⁷. Ernest Hemingway, într-un număr din octombrie 1922 al ziarului *Toronto Star*, descrie în felul următor plecarea grecilor din Tracia Răsăriteană în Tracia Occidentală:

„Douăzeci de mile de căruțe, trase de vaci, boi și bivoli plini de noroi, cu bărbați, femei și copii epuizați, buimaci, cu pături pe cap, mergând orbește prin ploaie alături de bunurile lor lumești. Este o procesiune tăcută. Nimeni nu scoate niciun sunet. Tot ce pot face este să continue să meargă”²⁸.

Nu trebuie omis faptul că principiul de autodeterminare al popoarelor fusese emis de președintele american Woodrow Wilson încă din toamna anului 1918, acest principiu fiind unul fundamental în timpul Conferinței de Pace de la Paris, din anii 1919-1920, pe baza căruia fuseseră stabilite granițele în Europa, mai ales în partea sa centrală și în partea sa estică. La sfârșitul Primului Război Mondial, se părea că cea mai bună modalitate de trasare a frontierelor era aceea de a avea o omogenitate națională în interiorul acestora, astfel că atât grecii, cât și turcii au fost de acord cu un schimb reciproc de populații, deși acest proces nu a fost nici simplu, nici corect, deoarece a dus la strămutarea a peste 1,5 milioane de oameni.

²⁵ Expresia Grecia „celor două continente și a celor cinci mări” exprimă dorința acesteia de a uni toate teritoriile istorice populate de greci într-un singur stat, mult extins, care urma să reprezinte o restaurare a Imperiului Bizantin. Această expresie este strâns legată de „Marea Idee”, care a fost pentru greci cel mai puternic concept iredentist și naționalist din timpul secolului XIX, precum și în prima parte a secolului XX. Cele două continente erau bineînțeles Europa și Asia, iar cele cinci mări erau Marea Ionică, Marea Egee, Marea Marmara, Marea Neagră și Marea Mediterană (mai precis partea de mare care este între insula Creta și continentul african, cunoscută și sub numele de Marea Libiei).

²⁶ AMAE, fond *Înțelegerea Balcanică*, vol. 1, f. 351. Articol apărut în ziarul sârb *Vreme*, în toamna anului 1930.

²⁷ Kritikos 1999, p. 216.

²⁸ Clark 2005, p. 48.

Deși statele semnatare ale Tratatului de la Lausanne, Marea Britanie, Franța, Italia, Japonia, Grecia, România, Regatul Sârbo-Croato-Sloven, pe de o parte, și Republica Turcia, pe de altă parte, au fost de acord cu realizarea unui schimb obligatoriu de populație între musulmanii din teritoriul grec și grecii ortodocși din teritoriul turc, ulterior, această decizie a fost criticată de toate părțile reprezentate la încheierea înțelegerii, fiind considerată crudă. La doar trei luni distanță de la semnarea tratatului din orașul elvețian de pe malul lacului Geneva, autorul unui raport trimis de la Legația României de la Constantinopol considera decizia schimbului de populații ca fiind o mare greșeală și care urma să ducă la un adevărat dezastru pentru ambele țări.

„Pentru mine această hotărâre a schimbului populațiilor e o curată aberație și Europa a făcut la Lausana – împinsă de faimosul Nansen – una din cele mai mari greșeli ce se puteau comite. [...] Cred că această problemă este una din cele mai tragice în fața căreia s-au găsit vreo două țări, tot atât de sleite de pe urma războiului. S-au angajat la un lucru pe care n-au nici puțința nici mijloacele de a-l duce la un sfârșit satisfăcător. Mii de suflete vor peri de mizerie și privațiuni, până ce străinătatea va putea veni în mod efectiv în ajutorul acestor nenorocite populații”²⁹.

Cercetând corespondența diplomatică a reprezentanților statelor menționate mai sus, precum și a celor care erau din partea Ligii Națiunilor, este aproape imposibil să fie precizat de unde a venit pentru prima dată propunerea. De fapt, așa cum s-a putut vedea, în niște forme incipiente ideea schimbului obligatoriu de populație a fost formulată încă din timpul desfășurării Primului Război Mondial, iar Convenția privind emigrarea reciprocă dintre Bulgaria și Grecia, din 27 noiembrie 1919, a constituit un precedent foarte important. Întrucât, conform recensământului din 19 decembrie 1920/1 ianuarie 1921, Grecia avea o populație de 5536375 locuitori, datorită schimbului obligatoriu de populații au trebuit să fie absorbite 1221489 de persoane³⁰, fără case, care veniseră din Asia Mică, ceea ce a constituit o adevărată provocare pentru guvernul de la Atena. Nu trebuie omis faptul că prin Tratatul de la Lausanne teritoriul grec a cunoscut o diminuare de la

²⁹ AMAE, fond *Turcia*, vol. 50, f. 7-8. Raport nr. 1580, din 23 octombrie 1923, trimis de la Legația României din Constantinopol, către I. G. Duca, ministrul Afacerilor Străine ale României.

³⁰ Pallis 1929, p. 543-544. În iunie 1926, atunci când generalul Theodoros Pangalos era șeful statului elen, într-un interviu acordat ziarului turc *Aksham*, acesta a declarat că problema venirii refugiaților era încă cea mai importantă în Grecia, invocând greutățile generate de adăpostirea a peste 1,2 milioane de oameni. În plus, în același interviu, generalul grec a reprodus o discuție pe care acesta a purtat-o cu Sir Eric Drummond, reprezentat al Ligii Națiunilor. Conform spuselor sale, dialogul ar fi fost următorul: „Ce ați face Domnia-Voastră dacă într-o bună dimineață zece milioane de refugiați ar debarca în Anglia?» Domnia-Sa mi-a răspuns: «Aceasta ar fi îngrozitor». «Și totuși, proporția e aceeași. Noi avem de instalat una a patra din populația noastră»” (AMAE, fond *Grecia*, vol. 83, f. 58r-v. Raport nr. 1057, din 12 iunie 1926, trimis de Constantin Langa-Rășcanu, ministru plenipotențiar al României la Atena, către Ion Mitilineu, ministrul Afacerilor Străine ale României).

147634 km² la 127000 km², întrucât Grecia a pierdut Tracia Răsăriteană, enclava Karaagach, precum și insulele egeene Imbros și Tenedos în favoarea Turciei, ceea ce a însemnat că cei peste 1,2 milioane de nou-veniți au trebuit să se așeze într-o țară care era mai mică cu aproximativ 20000 km² în comparație cu cât fusese în 1920. O parte dintre refugiații eleni din Asia Mică au fost instalați în locuințele musulmanilor plecați în Turcia, cei mai mulți au fost așezați pe marile moșii ce aparțineau proprietarilor turci de la Constantinopol, o parte au primit pământuri ca urmare a acțiunii de expropriere a marilor moșii, în urma aplicării reformei agrare, în vreme ce unii dintre ei au devenit locuitori ai orașelor, în special ai Atenei și ai Salonicului. Cei afectați de această decizie, a strămutării forțate, atât greci ortodocși, cât și musulmani, nu se puteau întoarce fără acordul autorităților statului pe care îl părăseau, le era permis să ia cu ei doar ceea ce puteau duce, astfel că încă de pe atunci convenția din 1923 a fost considerată ca fiind o decizie care nu respecta justiția internațională și drepturile omului.

Așa cum era de așteptat, anii care au urmat semnării Tratatului de la Lausanne au fost caracterizați de existența a numeroase dispute între Grecia și Turcia privind modul de aplicare a convenției schimbului obligatoriu de populații, iar Comisia Mixtă formată a avut mari dificultăți în a armoniza punctul de vedere al membrilor săi greci și turci. Deși proprietățile rămase trebuiau să fie inventariate, iar mai apoi vândute și redistribuite pentru a compensa cealaltă parte, au avut loc pierderi masive de averi și s-au creat probleme economice grave. Fiindcă în doar câteva luni populația Greciei a crescut cu peste 20%, după anul 1923 a avut loc o criză umanitară gravă, care a dus la extinderea Atenei și a Salonicului, prin crearea de noi cartiere, grecii din Turcia aducând cu ei și anumite influențe turcești. Cu toate acestea, datorită politicilor de incluziune aplicate, prin construirea de case, școli și atribuirea de terenuri agricole, venirea acestor refugiați, care au primit cetățenia greacă, nu a dus la o fragmentare a voturilor sau la o fragmentare politică, precum nici nu a contribuit la creșterea ratei criminalității în locurile de relocare. Această situație demonstrează că integrarea poate avea succes, chiar într-o perioadă relativ scurtă de timp, dar cu condiția ca localnicii și noii-veniți să aibă profiluri culturale asemănătoare³¹. Un rol important în această absorbție a unui număr atât de mare de nou-veniți l-a avut însă și guvernul de la Atena, care ani de-a rândul după această masivă venire de populație a consacrat toate rezervele sale bugetare, ba chiar a contractat și împrumuturi în străinătate până la limita creditului său, făcând astfel din problema integrării grecilor ortodocși din Asia Mică o prioritate națională.

Musulmanii veniți din Grecia în Turcia s-au stabilit în zonele rămase goale după plecarea grecilor ortodocși, asimilarea lor fiind relativ ușoară, întrucât numărul lor a fost între 350000 și 500000 de persoane, reprezentând

³¹ Murard 2022, p. 4.

mai puțin de 4% din populația totală a Turciei, care era estimată cam la 13 milioane de locuitori. Așa cum se știe, primul recensământ din această țară a fost făcut doar la 28 septembrie 1927, iar în urma publicării rezultatelor a reieșit că pe teritoriul statului turc trăiau 13648279 locuitori³². Cei mai mulți dintre noii-veniți se ocupau cu agricultura, astfel că s-au acomodat repede la condițiile de trai din Asia Mică, ei necerând guvernului lor niciun fel de despăgubiri materiale pentru strămutarea forțată la care au fost supuși. În plus, musulmanii care au venit în Turcia au fost dispersați într-un teritoriu mult mai întins, în special în mediul rural, astfel că nu au avut un impact prea mare asupra dezvoltării politice și sociale a țării. Ca atare, pentru Grecia aflulxul de persoane a fost mai important, în vreme ce pentru Turcia mult mai semnificative au fost plecările.

Intervențiile guvernului de la Atena și ale celui de Angora nu au făcut altceva decât să complice și mai mult situația, întrucât erau câteva probleme care au produs multă tensiune între partea greacă și cea turcă³³. Prima neînțelegere dintre Grecia și Turcia a fost reprezentată de dezacordul pe care cele două țări l-au avut în privința numărului grecilor din Constantinopol, stabiliți în acest oraș înainte de 30 octombrie 1918, care aveau dreptul să rămână. Întrucât exista o controversă privind sensul și semnificația cuvântului „stabilit”, prezent în articolul 2 al convenției din 30 ianuarie 1923, în octombrie 1924 autoritățile turce au expulzat un număr de greci din Constantinopol, ceea ce a dus la un demers al delegației elene pe lângă președintele Comisiei Mixte, precum și la trimiterea unei scrisori de protest către secretarul general al Ligii Națiunilor. Delegații turci din comisia amintită mai sus susțineau că pentru a fi considerați „stabiliți”, deci nesupuși schimbului, grecii veniți în Constantinopol înainte de 1918 trebuiau să-și fi transferat și înscris actele lor de stare civilă, conform legilor turcești, în vreme ce delegații greci nu considerau această cerință ca fiind obligatorie. Ca atare,

³² Tamer, Bozbeyoğlu 2004, p. 83; Pallis 1938, p. 439, 441. Recensământul din 1927, chiar dacă nu a fost realizat cu multă acuratețe, a făcut parte din procesul de modernizare înfăptuit după proclamarea Republicii Turcia, pentru că, așa cum se știe, în timpul sultanilor nu s-a făcut niciun efort pentru a se ști cu exactitate numărul de locuitori pe care îl avea Imperiul Otoman, deoarece autoritățile s-ar fi confruntat cu atitudinea de ostilitate a populației musulmane. Datorită statutului pe care îl aveau femeile, recenzarea acestora și a copiilor ar fi fost un obiectiv aproape imposibil de realizat, plus că ar fi fost considerată o intruziune în intimitatea căminelor musulmane. În plus, în provinciile albaneze, arabe și kurde, acolo unde autoritatea otomană era în mod obișnuit sfidată, funcționarii responsabili cu efectuarea recensământului ar fi fost tratați la fel de rău precum colecții de taxe. Din când în când se făceau niște estimări ale populației, dar acestea se bazau pe informații incomplete și stabilite în mod arbitrar, astfel că datele trebuie privite cu multă circumspecție. Doar în cazul minorităților etnice și religioase (greci, armeni, evrei) informațiile erau ceva mai precise (Pallis 1938, p. 439).

³³ McCallum 1931, p. 5-6.

Curtea Permanentă de Justiție Internațională³⁴ a fost solicitată să definească atât sensul și sfera de aplicare a termenului „stabilit” din articolul 2, cât și condițiile pe care trebuiau să le îndeplinească „locuitorii greci din Constantinopol” pentru a fi considerați „stabiliți” și, astfel, să fie scutiți de plecarea obligatorie. Întrucât cele două părți implicate în litigiu, elenă și turcă, nu și-au putut nicicum armoniza punctele de vedere, în perioada 12 ianuarie - 12 martie 1925, în cadrul unei sesiuni extraordinare, acestea au trebuit să dea explicații orale Curții Permanente de Justiție Internaționale a Ligii Națiunilor, fiecare dintre ele depunând totodată și câte un memoriu. Statutul persoanelor care nu erau obligate să părăsească Constantinopolul a fost definit de Curtea de la Haga într-un sens oarecum favorabil părții grecești, stabilindu-se totodată că doar Comisia Mixtă era competentă să decidă dacă o persoană trebuie să plece sau nu³⁵. Cu toate acestea, se estimează că aproximativ 50000 de greci din Constantinopol au părăsit orașul, din cei 230000 care erau înainte de război, această plecare datorându-se situației dificile în care se găsea minoritatea greacă din Turcia³⁶.

O a doua sursă de conflict între Grecia și Turcia a constituit-o atitudinea diferită pe care guvernele celor două țări au avut-o față de situația patriarhului ecumenic de la Constantinopol, Constantin al VI-lea, cel care fusese ales în poziția de lider spiritual al ortodoxiei³⁷ nu cu mult timp în urmă, mai precis, la 17 noiembrie 1924, atunci când predecesorul său, Grigorie al VII-lea, a murit. Întrucât patriarhul nu se stabilise în Constantinopol înainte de 30 octombrie 1918, conform articolului 2 al Convenției privind schimbul populațiilor grecești și turcești, el îndeplinea condițiile pentru a fi supus schimbului obligatoriu, întrucât nici textul convenției din 30 ianuarie 1923, nici cel al tratatului semnat la 24 iulie 1923 (ambele la Lausanne) nu prevedeau vreo excepție, indiferent de calitatea sau funcțiile unei persoane³⁸. A existat doar o declarație a lui Ismet Pașa, șeful delegației turce de la Conferința de la Lausanne, conform căreia Patriarhia Ecumenică de la Constantinopol era inamovibilă, dar se poate menționa faptul că poziția internațională a

³⁴ Curtea Permanentă de Justiție Internațională a Ligii Națiunilor a avut sediul la Haga, în Palatul Păcii, clădire în care astăzi funcționează Curtea Internațională de Justiție a Organizației Națiunilor Unite.

³⁵ Cour Permanente 1925, p. 219-223.

³⁶ Pallis 1929, p. 544.

³⁷ Patriarhul ecumenic de la Constantinopol este liderul spiritual al Patriarhiei Ecumenice a Constantinopolului, fiind considerat „*primus inter pares*” în rândul tuturor întâistătătorilor Bisericii Ortodoxe Autocefale. Nu este un „papă al ortodoxiei”, deoarece nu are autoritate directă asupra celorlalte Biserici Ortodoxe, dar beneficiază de un prestigiu și de o poziție de onoare, având funcția de reprezentare a ortodoxiei la nivel internațional. Adesea este perceput ca purtătorul de cuvânt neoficial al întregii ortodoxii, întrucât inițiază și conduce dialogul ecumenic cu alte Biserici, are rolul de a coordona Bisericile Ortodoxe, precum și de reprezentare pentru diaspora greacă din America de Nord, Europa de Vest și din Australia.

³⁸ Cour Permanente 1925, p. 230.

patriarhiei era susținută atât de articolul IX al Tratatului de la Paris (30 martie 1856), cât și de articolul LXII al Tratatului de la Berlin (13 iulie 1878), întrucât acestea și-au păstrat valoarea deplină, iar Tratatul de la Lausanne nu a influențat în niciun fel situația preexistentă³⁹. Dar adoptarea de către Patriarhia Ecumenică de la Constantinopol a unei atitudini net ostile față de Turcia în timpul războiului dintre 1919 și 1922 a determinat guvernul de la Angora să încerce să o alunge de pe teritoriul său (pentru a fi transferată pe Muntele Athos, iar de acolo urmând să-și exercite influența sa spirituală asupra lumii ortodoxe), acest aspect fiind vizibil încă din primele etape ale negocierilor de la Lausanne, adică din 4 ianuarie 1923, atunci când delegația turcă a solicitat în mod oficial îndepărtarea patriarhiei⁴⁰. Un an mai târziu, problema a fost prezentată Comisiei Mixte, autoritățile turce procedând la înregistrarea tuturor angajaților clerici și laici ai patriarhiei, în timp ce poliția din Constantinopol a întocmit o listă detaliată cu toți membrii Sfântului Sinod, în care erau prezente atât datele lor de naștere, cât și cele referitoare la stabilirea lor în oraș⁴¹.

La 30 ianuarie 1925 Constantin al VI-lea a fost condus la frontieră și ulterior expulzat de către polițiștii din Constantinopol, pe baza instrucțiunilor venite de la Angora, dar fără avizul Comisiei Mixte, ceea ce a creat un val de indignare în întreaga Grecie, în unele ziare, cum era *Eleftheri Foni*, din 1 februarie 1925, cerându-se chiar declararea unui război contra Turciei, ceea ce a pus guvernul condus de Andreas Michalakopoulos într-o poziție extrem de dificilă⁴². Pentru a internaționaliza problema, guvernul grec a decis să formuleze un protest către secretarul general al Ligii Națiunilor, întrucât Atena considera că, prin măsura luată, guvernul turc încălcase acordurile stabilite în cadrul negocierilor de la Lausanne privind instituirea patriarhiei și funcționarea acesteia. Totodată, partea greacă era de părere că nu se respectă textul articolului 12 al Tratatului de la Lausanne, precum și alineatul 2 al articolului 11 din Pactul Ligii Națiunilor, conform căruia

„orice membru al Ligii are dreptul să atragă, cu caracter amical, atenția Adunării sau Consiliului asupra oricărei circumstanțe de natură să afecteze relațiile internaționale și care amenință, în consecință, să tulbure pacea sau buna înțelegere între națiuni, de care pacea depinde”⁴³.

În prima zi a lunii martie, Şükrü Kaya Bey⁴⁴, ministrul Afacerilor Străine ale Turciei, i-a comunicat opinia sa secretarului general al Ligii Națiunilor, conform căreia Consiliul Ligii Națiunilor nu avea nicio competență vizavi de solicitarea făcută de guvernul grec, întrucât situația Patriarhiei de la

³⁹ Psomiades 1961, p. 50-51.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 48.

⁴¹ Alexandris 1981, p. 335.

⁴² Klapsis 2005, p. 95.

⁴³ *Pacte* 1920, p. 5-6.

⁴⁴ A deținut această funcție între 22 noiembrie 1924 și 4 martie 1925.

Constantinopol era una de natură internă, în vreme ce expulzarea lui Constantin al VI-lea ținea exclusiv de domeniul Comisiei Mixte, instituite de convenția de la Lausanne. Cu toate acestea, Consiliul a examinat cazul, a audiat reprezentantul Greciei, dar în absența părții turce, care nu s-a prezentat, aceasta declarând anterior că își menține punctul de vedere exprimat prin nota din 1 martie. La 14 martie s-a cerut avizul Curții Permanente de Justiție Internaționale, dar în același timp Consiliul și-a exprimat speranța că litigiul va fi rezolvat prin negocieri speciale între guvernele de la Atena și de la Angora⁴⁵. Timp de trei luni de zile Turcia a refuzat să trimită vreun reprezentant la Liga Națiunilor, totodată susținând că nu este de competența Curții de a emite vreun aviz consultativ referitor la patriarhul de la Constantinopol.

Până la urmă s-a ajuns la un compromis între membrii greci și turci ai Comisiei Mixte, în sensul că ambele părți au fost de acord cu retragerea lui Constantin al VI-lea, care s-a produs în 22 mai 1925, precum și cu alegerea unui nou patriarh, care să îndeplinească condițiile pentru a nu fi expulzat⁴⁶. Turcia s-a angajat că în viitor nu va mai încerca să exileze membrii Sfântului Sinod, iar la 1 iunie însărcinatul cu afaceri grec la Berna a adresat o scrisoare secretarului general al Ligii Națiunilor privind anularea protestului depus⁴⁷. Dacă după semnarea Tratatului de la Lausanne, în legătură cu prima sursă de conflict dintre Grecia și Turcia, disputa cu privire la numărul de greci din Constantinopol care nu erau obligați să părăsească teritoriul turc, Liga Națiunilor a definit statutul acestor locuitori într-un sens oarecum favorabil guvernului grec, în cazul celei de-a doua neînțelegeri, guvernul turc a fost cel care a avut o oarecare satisfacție⁴⁸, în sensul că nu a avut loc o intervenție a

⁴⁵ Cour Permanente 1925, p. 230-231.

⁴⁶ MacCallum 1926, p. 25.

⁴⁷ Cour Permanente 1925, p. 231.

⁴⁸ Constantin Langa-Rășcanu, într-un raport adresat ministrului Afacerilor Străine ale României, în care analizează stadiul negocierilor greco-turce menite a pune capăt neînțelegerilor rezultate din aplicarea unor clauze ale Tratatului de la Lausanne, constată că, în aproape toate litigiile apărute între Atena și Angora, Comisia Mixtă, cu sediul la Constantinopol, a dat decizii favorabile Turciei, datorită membrilor neutri numiți de Liga Națiunilor. În opinia sa, „turcofilia acelor delegați ar fi în mare parte datorită vieții extrem de plăcute ce Turcii au știut să le-o aranjeze pe malurile Bosforului ...” (AMAE, fond *Turcia*, vol. 50, f. 132-133. Raport nr. 1830, din 15 noiembrie 1926, trimis de Constantin Langa-Rășcanu, ministru plenipotențiar al României la Atena, către Ion Mitileneu, ministrul Afacerilor Străine ale României). Dimpotrivă, la aproape un an distanță de raportul trimis C. Langa-Rășcanu, consulul român de la Constantinopol, Vasile M. Anastasiu, referindu-se la aplicarea acordului semnat la 1 decembrie 1926, a comunicat la București că turcii au motive întemeiate să se plângă de activitatea Comisiei Mixte, criticile lor vizavi de membrii neutri fiind întemeiate, în opinia sa. Drept argumente, citând articole din presa turcă, în special din ziarul de limbă franceză *La République*, consulul român afirma că aceștia asistau impasibili la divergențele dintre greci și turci, deși guvernul de la Atena nesocotise de multe ori prevederile înțelegerilor încheiate între cele două părți, că manifestau o lipsă de interes, precum și faptul că nu au raportat situația la Liga Națiunilor, deși membrii neutri promisera mandat de a veghea la stricta aplicarea a

organizației internaționale de la Geneva, în ceea ce guvernul de la Angora considera că sunt drepturile suverane ale Turciei.

A treia problemă apărută în relațiile greco-turce a fost reprezentată de dezechilibrul numărului celor care trebuiau să părăsească Turcia și a celor care erau nevoiți să părăsească Grecia. Întrucât, conform convenției din 1923, mai puțin de jumătate de milion de musulmani au fost deportați din Grecia în Turcia, în vreme ce numărul grecilor deportați din Turcia în Grecia a fost de trei ori mai mare, în Tracia Occidentală guvernul de la Atena a avut o mare dificultate în a găsi terenuri pe care să se stabilească refugiații sosiți. Deoarece provincia fusese obținută de puțin timp, prin Tratatul de la Neuilly (1919), pe lângă proprietățile musulmanilor care părăsiseră teritoriul grec, au existat destule situații în care autoritățile grecești au rechiziționat și proprietățile musulmanilor rămași, pentru a fi date în folosul grecilor veniți din Tracia Răsăriteană, ceea ce a dus la trimiterea de proteste ale Turciei la Liga Națiunilor, întrucât guvernul de la Angora a considerat că populația musulmană din Grecia era persecutată. În plus, încă de la izbucnirea războaielor balcanice, guvernul grec a confiscat marile proprietăți turcești din Macedonia, Tracia Occidentală și din insula Creta, pentru ca apoi, la venirea grecilor din Asia Mică, aceste terenuri să fie împărțite refugiaților, astfel că era imposibil să se mai facă o restituire în natură a acestor domenii în favoarea proprietarilor musulmani, stabiliți în mare parte la Constantinopol. Întrucât trecuseră aproape 15 ani de la realizarea acestor confiscări, nicio estimare exactă a valorii proprietăților nu mai era posibilă și nici a veniturilor pe care acestea le generaseră într-un deceniu și jumătate. Doar în anii 1923-1924, pentru a asigura nevoile de bază ale celor aproximativ 20000 de familii de refugiați, autoritățile grecești au rechiziționat de la populația musulmană camere de locuit și terenuri pentru cultivare, numărul acestora ajungând la 8245 de camere în case din mediul rural, 5590 de camere în case din mediul urban, adăposturi fiind date și în 127 de moschei și școli, precum și în 667 de grajduri și hambare⁴⁹. Confiscarea de către autoritățile elene a proprietăților turcești din Tracia Occidentală, dar și din Grecia propriu-zisă, a dus la proteste ale guvernului de la Angora, iar mai apoi acesta din urmă a procedat la confiscarea micilor proprietăți grecești din Constantinopol, deși proprietarii acestora nu erau supuși schimbului de populație. Datorită religiilor și a tradițiilor familiale diferite s-a ajuns la crearea unei situații tensionate, ceea ce a determinat organizația internațională cu sediul la Geneva să acționeze în martie 1925, prin trimiterea de instrucțiuni celor trei membri neutri ai Comisiei Mixte, care au primit misiunea de a investiga atât situația

acordului semnat în capitala Greciei (AMAE, fond *Turcia*, vol. 50, f. 193-194. Raport nr. 2188, din 25 septembrie 1927, trimis de Vasile M. Anastasiu, consul al României la Constantinopol, către I. G. Duca, ministru *ad-interim* al Afacerilor Străine ale României).

⁴⁹ Aarbakke 2000, p. 54-55.

musulmanilor din Tracia Occidentală, cât și pe cea a grecilor din Constantinopol⁵⁰.

Apariția unei atmosfere ostile între populația musulmană și cea ortodoxă în Tracia Occidentală a avut repercusiuni nu doar la Geneva, ci și în Parlamentul Turciei, acolo unde Esat İleri, în 7 februarie 1925, a ținut un discurs prin care atrăgea atenția asupra acestei probleme interetnice.

„De data aceasta, instigarea lui Constantin a dus la atingerea unui nivel extrem de cruzime și de opresiune în Tracia Occidentală, acolo unde grecii urmează întotdeauna o politică de anihilare. Ce se va întâmpla cu acești oameni nefericiți care gem sub tot felul de opresiuni și calamități și care nu se pot bucura de posesia caselor și proprietăților lor? Guvernul nostru victorios trebuie să-l pună pe grecul învins la locul lui [*haddini bildirmelidir*]. Coreligionarii [*dindaş*] trebuie să aibă dreptul la viață. Supun problema ilustrului Minister al Afacerilor Externe și îi solicit să ia măsuri rapide”⁵¹.

În replică, Consutul Greciei de la Constantinopol a declarat că guvernul de la Atena respectă cu strictețe clauzele Tratatului de la Lausanne, că numărul musulmanilor de pe teritoriul grec crescuse de la 92000 la 102000 în 1928, că producția de tutun a musulmanilor din Xanthi era de cinci ori mai mare în ultimii șase ani, precum și faptul că doar 100-200 de persoane optaseră pentru cetățenia turcă, deși articolul 16 al Tratatului de la Lausanne le dădea această posibilitate musulmanilor greci care nu au fost obligați să plece. În plus, Grecia s-a folosit și de declarația lui Hafız Ali Galip, deputat al minorităților și mare proprietar de pământuri, care, în 1928, a afirmat că rechiziționarea caselor și a terenurilor încetase, că educația era gratuită și că se acordau împrumuturi pentru agricultură. În plus, același politician a mai adăugat că proprietarii terenurilor expropriate fuseseră despăgubiți, că aproape toată producția de tutun era a musulmanilor, precum și faptul că populația musulmană din Tracia Occidentală avea patru deputați și un senator în Parlamentul Greciei.

Datorită repetatelor plângeri ale Turciei prin care Grecia era acuzată de încălcarea convenției din 1923, privind schimbul obligatoriu de populații, Comisia Mixtă a început la 8 noiembrie 1928 efectuarea unei anchete referitoare la condițiile de viață ale populației musulmane de pe teritoriul grec, iar la 17 decembrie, în același an, a fost prezentat raportul, prin care se preciza că majoritatea problemelor fuseseră rezolvate⁵², deși un reprezentant turc al acestei comisii a insistat să se precizeze că anumite decizii luate de autoritățile turce nu se aplicaseră și în Tracia Occidentală, precum interzicerea purtării

⁵⁰ McCallum 1931, p. 6.

⁵¹ Aarbakke 2000, p. 64.

⁵² *Ibidem*, p. 66.

fesului⁵³ sau introducerea alfabetului latin⁵⁴, ceea ce însă nu puteau fi luate în calcul, deoarece pretențiile Turciei constituiau o ingerință în chestiuni private, iar legislația turcă bineînțeles că nu se aplica musulmanilor din Tracia Occidentală. A existat chiar și o plângere a musulmanilor de origine albaneză din Epir, adresată Ligii Națiunilor, prin care aceștia reclamau faptul că autoritățile elene puneau presiune pe ei pentru a se declara turci, pentru a putea fi astfel trimiși în Asia Mică, situație dezmințită însă de guvernul de la Atena⁵⁵.

Și grecii au avut destule motive să se plângă de autoritățile turcești, așa cum reiese dintr-un raport al Legației României de la Constantinopol. Astfel, la începutul anului 1926, grecii și armenii din Angora, dacă erau angajați ai hotelurilor, birturilor, cafenelelor, în general ai oricărei afaceri care avea mai mulți salariați, erau dați afară de agenți care umblau din casă în casă, sub amenințarea că altfel vor fi închiși, pentru ca locurile lor să fie luate de

⁵³ Procesul de occidentalizare a societății turcești, care a avut loc după proclamarea Republicii, a afectat și vestimentația turcilor. În octombrie 1925 purtarea fesului a fost interzisă, decizie descrisă de Gh. Filality într-o telegramă trimisă la București: „Când eram acum câteva zile la Angora, un anunțator public striga pe străzile Capitalei că de a doua zi, la ora 12.00, niciun individ nu va mai avea dreptul să poarte fesul. Patrula cutreierau străzile și șoselele din împrejurimi și opreau pe nenorociții de trecători pentru a le lua cu forța fesurile și ale rupe fără vreo vorbă. Am asistat și eu din întâmplare la o scenă de acestea. Victimele nu suflau și-și urmau drumul cu capetele goale. În ajunul zilei când expira termenul de grație, am văzut ceva foarte pitoresc: un negustor inteligent de pe strada principală scosese câteva lăzi cu șepci de toate formele și dimensiunile. Împrejurul lor se adunaseră 300-400 de nenorociți cărora vânzătorii le puneau în cap prima șapcă ce le cădea în mână, le luau paralele – trebuie să fi fost un preț unic – și treceau la altul. Erau comici acei țărani sau lucrători cari nici nu știau cum să-și pună șapca și făceau mare chef de noua lor coafură, fără să priceapă de ce trebuiau să-și părăsească fesul (Preda 2011, doc. nr. 21, p. 23-24. Telegramă din 25 octombrie 1925, a lui Gheorghe Filality, ministru plenipotențiar al României la Constantinopol, către Ion Gh. Duca, ministrul Afacerilor Străine ale României).

⁵⁴ În toamna anului 1928 s-a luat decizia ca în limba turcă literele arabe să fie înlocuite cu cele latine, întrucât s-a considerat că în acest fel scrierea va fi mai clară și înțeleasă de mai multe persoane, devenind accesibilă nu doar minorităților, dar și străinilor. Prin această măsură se dorea creșterea procentului știutorilor de carte (care reprezentau doar 10% din populație!), precum și realizarea unui progres intelectual al poporului, ceea ce era considerat aproape imposibil de atins cu vechile caractere. Cursuri pentru învățarea scrierii și citirii limbii turce cu litere latine au fost organizate pentru personalul Președinției Republicii, Mustafa Kemal participând și el, funcționarii publici au fost obligați să vină la cursuri serale, în vreme ce Ministerul Instrucțiunii Publice a avut misiunea de a introduce predarea cu noul alfabet din noiembrie 1928. Cursuri și conferințe au fost organizate nu doar la instituții ale statului, ci și la firme particulare, unele bănci și societăți angajând profesori pentru inițierea cât mai rapidă a personalului lor. Pentru ca profesorii și învățătorii să aibă timp să se familiarizeze cu noile litere, s-a decis ca în 1928 anul școlar să înceapă mai târziu, în noiembrie, până atunci urmând să se tipărească și manuale cu litere latine, începând cu cele socotite a fi mai importante. De la 1 decembrie 1928 alfabetul latin a devenit obligatoriu în Turcia (*ibidem*, p. 54, 57-58. Rapoarte din 14 august și 27 august 1928, trimise de Vasile M. Anastasiu, consul al României la Constantinopol, către Constantin I. Argetoianu, ministrul Afacerilor Străine ale României).

⁵⁵ AMAE, fond *Grecia*, vol. 73, f. 71r-v. Raport intitulat Protecțiunea minorităților în Grecia.

musulmani. Grecii și armenii, rămași astfel pe drumuri, deși erau supuși turci, nici măcar nu puteau părăsi țara, „pentru a se duce să-și câștige pâinea aiurea”, ceea ce l-a făcut pe autorul raportului să afirme că „naționalismul sau bine zis șovinismul celor de la Angora a luat proporții așa de îngrijorătoare încât toată lumea se întreabă aci dacă nu și-au pierdut mințile”⁵⁶. De fapt, situația nu era chiar atât de inedită, întrucât, doar cu câteva luni mai devreme, în septembrie 1925, într-o telegramă trimisă de Vasile M. Anastasiu, consulul român de la Constantinopol, constatând procesul de occidentalizare a Turciei, scria următoarele:

„Ceea ce ar trebui, însă, să preocupe guvernul este schimbarea nu numai a îmbrăcămînții, ci și a mentalității funcționarilor publici. Cu toate reformele îndeplinite în ultimii doi ani, în Republica turcească continuă să dăinuiască același spirit de intoleranță față de cetățenii turci de altă religie decât cea musulmană și un sentiment de ură pronunțată contra tuturor străinilor în general”⁵⁷.

O a patra sursă de neînțelegere dintre Grecia și Turcia a fost reprezentată de punerea în aplicare a două acorduri separate, semnate la 21 iunie 1925 și, respectiv, la 1 decembrie 1926. La mijlocul deceniului trei al secolului XX, chiar dacă războiul se încheiase între cele două țări, relațiile greco-turce erau destul de precare, iar înțelegerea bilaterală din 1925, de la Angora, a reprezentat o încercare de stabilizare a situației. În prima sa parte, convenția se referea la proprietățile cetățenilor turci din Grecia, precum și ale cetățenilor greci din Turcia, în vreme ce a în a doua parte se făceau precizări în ceea ce privea proprietățile populației musulmane din Tracia Occidentală, care puteau fi achiziționate cu anumite limite, astfel încât viața economică a acestor musulmani să nu aibă de suferit. În continuare, se prevedea plățirea unor chirii în favoarea proprietarilor, în condițiile în care în proprietățile acestora ar fi fost instalate autorități publice sau refugiați, prevăzându-se că sumele de bani urmau să fie date din momentul instalării acestora și până la plecare. În ultima parte a convenției de la Angora s-au făcut precizări suplimentare despre interpretarea termenului „stabilit”, cele două părți fiind de acord cu o soluție care depășea oarecum avizul consultativ pe care anterior îl dăduse Curtea Permanentă de Justiție Internațională a Ligii Națiunilor⁵⁸. Convenția de la Angora nu a fost însă aplicată, întrucât, la doar câteva zile de la încheierea sa, guvernul condus de Andreas Michalakopoulos a fost dat jos de la putere, în urma unei lovituri de stat, generalul Theodoros Pangalos impunând un regim

⁵⁶ *Ibidem*, fond *Turcia*, vol. 1, f. 82r-v. Raport nr. 295, din 6 februarie 1926, trimis de la Legația României din Constantinopol, către I. G. Duca, ministrul Afacerilor Străine ale României.

⁵⁷ Preda 2011, doc. nr. 20, p. 23. Telegramă nr. 1566, din 8 septembrie 1925, trimisă de Vasile M. Anastasiu, consul al României la Constantinopol, către I. G. Duca, ministrul Afacerilor Străine ale României.

⁵⁸ Pentru mai multe detalii despre Convenția de la Angora, din 21 iunie 1925, vezi Ladas 1932, p. 506-509.

dictatorial în Grecia, ce a adus și importante schimbări în politica externă, dar mai ales față de Turcia⁵⁹. Generalul grec nu a fost niciodată de acord cu prevederile Tratatului de la Lausanne, din 24 iulie 1923, una dintre ambițiile sale fiind aceea de a schimba *statu quo*-ul impus de acest tratat, el dorind să recucerească atât Tracia Răsăriteană, cât și o parte din teritoriile vestice ale Asiei Mici, dovadă fiind preocuparea sa pentru înzestrarea armatei, ceea ce a dus la apariția unor relații încordate cu guvernul de la Angora.

După aproape 14 luni de conducere a țării, perioadă de timp în care a fost nu doar prim-ministru ci și președinte al republicii⁶⁰, generalul Theodoros Pangalos a fost destituit în 22 august 1926 de către propria sa Gardă Republicană, punându-se astfel capăt regimului instituit de el, ceea ce a făcut posibilă adoptarea de către Grecia a unei noi politici externe, mai ales față de Turcia. Dacă în scurta perioadă de dictatură a lui Pangalos guvernul de la Atena ajunsese într-o situație de izolare diplomatică, precum și cu relații din nou tensionate cu guvernul de la Angora, în a doua jumătate a anului 1926 relațiile dintre Grecia și Turcia s-au detensionat, ceea ce a făcut posibilă semnarea unui nou acord, la 1 decembrie 1926, la Atena, cu scopul de a se soluționa litigiile apărute în urma aplicării prevederilor Tratatului de la Lausanne. Realizarea acestei înțelegeri a fost posibilă și datorită faptului că în fruntea diplomației turce ajunsese de puțin timp Tevfik Rüştü Aras⁶¹, cel care a transpus în practică politica externă a lui Mustafa Kemal, bazată pe neutralitate, pe bună vecinătate și pe evitarea hegemoniei Marilor Puteri, precum și faptului că diplomația greacă era condusă de Periklis Argyropoulos, cel care cu puțin timp înainte fusese ministru plenipotențiar la Angora, astfel că acesta din urmă știa foarte bine relațiile dintre cele două țări.

Prin această înțelegere, care a avut un caracter tehnic și administrativ, nefiind una politică, cele două părți semnatare au căutat să faciliteze aplicarea prevederilor Tratatului de la Lausanne, inclusiv a Convenției privind schimbul populațiilor grecești și turcești, semnată tot în același oraș elvețian, în 30 ianuarie 1923, aducând precizări mai ales în ceea ce privea evaluarea și despăgubirea bunurilor imobile lăsate în urmă de cele peste 1,5 milioane de persoane strămutate. Bineînțeles că se făceau precizări referitoare la bunurile imobiliare ale musulmanilor din Grecia, precum și la cele ale grecilor ortodocși

⁵⁹ Pentru detalii despre politica externă a Greciei în perioada de timp în care Theodoros Pangalos a fost prim-ministru (iunie 1925 – august 1926), vezi Psomiades 1972, p. 3-26.

⁶⁰ Theodoros Pangalos a fost președinte al Greciei între 18 aprilie și 22 august 1926.

⁶¹ Într-un raport trimis de Legația României de la Constantinopol, Tevfik Rüştü Aras era caracterizat ca fiind „un om simpatic, foarte comunicativ, extraordinar de vorbăreț și doritor de a dovedi interlocutorului său – când acesta este un reprezentant străin – nu numai că e foarte cunoscător al politicii mondiale – ceea ce nu e de mirare pentru un Ministru foarte bine informat – dar și că ... în mai toate circumstanțele a *prevăzut* cele ce s-au întâmplat (AMAE, fond *Înțelegerea Balcanică*, vol. 1, f. 179r. Raport nr. 440, din 4 martie 1927, de la Legația României de la Constantinopol, către Ion Mitileneu, ministrul Afacerilor Străine ale României).

din Turcia, care au fost nevoiți să-și părăsească proprietățile, aplicarea acestor prevederi urmând a fi făcută de Comisia Mixtă.

Conform articolului 14 al înțelegerii, grupurile de evaluare necesare erau constituite de această comisie, fiecare grup urmând a fi format dintr-un reprezentant grec, dintr-un reprezentant turc, precum și unul străin, acesta din urmă fiind și șeful grupului. Era importantă specificarea faptului că prețurile proprietăților urbane și rurale urmau a fi determinate în funcție de valoarea acestora pe piață, iar pentru stabilirea sumelor de bani, ce urmau a fi date ca despăgubire, se aveau în vedere, conform anexei acordului, atât prețurile de vânzare ale proprietăților din respectiva localitate, cât și prețurile chiriilor⁶². Pentru lichidarea proprietăților grecești din Turcia și a celor turcești din Grecia, acordul semnat la Atena, în 1926, a avut ca bază principiul compensației, ceea ce însemna că fiecare guvern urma să despăgubească pe proprii cetățeni pentru pierderile suferite în urma confiscărilor. Întrucât soldul rezultat în urma acestor plăți era favorabil Turciei, guvernul de la Angora a solicitat, iar după multe discuții și tergiversări a și obținut ca guvernul de la Atena să garanteze plata a 500000 de lire sterline în favoarea Turciei, această sumă urmând a fi dată din încasările Comisiei Mixte, după ce în prealabil Grecia și-ar fi plătit datoria externă pe care o avea.

Evident că un litigiu dintre două state nu ia sfârșit doar prin semnarea unei înțelegeri menite să-i pună capăt, ci doar atunci când prevederile sale sunt puse în practică pe deplin și cu toată sinceritatea de către părțile implicate. Astfel, chiar dacă trecuseră șase luni de la semnarea acordului de la Atena, problema despăgubirilor și a restituirilor proprietăților musulmane din Grecia și ale celor deținute de grecii ortodocși din Turcia era departe de a fi soluționată. Ca răspuns la numeroasele acuze ale Turciei, în iunie 1927, guvernul de la Atena se plânga că din numeroasele proprietăți grecești de la Constantinopol doar 10 au fost restituite celor în drept, iar numărul despăgubiților era foarte mic⁶³.

La începutul anului 1928, în condițiile în care guvernul grec nu plătise nimic din suma de jumătate de milion de lire sterline, stabilită anterior, relațiile dintre guvernele de la Atena și de la Angora au devenit tensionate, din cauza, în principal, a două probleme care rămăseseră nesoluționate. Prima dintre ele era reprezentată de situația proprietăților grecești lăsate de cei care fugiseră din Constantinopol, precum și de proprietățile turcești din Tracia Occidentală. Așa cum se știe, când nu se putea restitui bunul în natură, cele

⁶² Pentru textul Acordului de facilitare a anumitor dispoziții ale Tratatului de la Lausanne, semnat la Atena, la 1 decembrie 1926, cu anexă, protocol final și declarație, vezi, https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/LON/Volume%2068/v68.pdf?utm_source=chatgpt.com, accesat la 27 iunie 2025.

⁶³ AMAE, fond *Turcia*, vol. 50, f. 188. Raport nr. 1293, din 4 iunie 1927, trimis de Constantin Langa-Rășcanu, ministru plenipotențiar al României la Atena, către Alexandru Averescu, președinte al Consiliului de Miniștri și ministru *ad-interim* al Afacerilor Străine ale României.

două guverne aveau dreptul să-l răscumpere, iar apoi să dea celor în drept contravaloarea proprietății, dar fiindcă procesul era prea greoi de multe ori, a fost admis sistemul compensației. A doua problemă era și mai complicată decât prima, întrucât era dată de situația proprietăților din Grecia care aparțineau turcilor nesupuși schimbului, dar și de proprietățile grecilor din Constantinopol care aveau dreptul de a rămâne în acest oraș. În condițiile în care autoritățile turce sechestraseră un număr mic de proprietăți grecești, în timp ce autoritățile grecești confiscaseră mai toate proprietățile turcești, pentru a instala în acestea numeroșii refugiați veniți din Asia Mică, situația era mult mai defavorabilă guvernului de la Angora, decât celui de la Atena.

Cinci luni mai târziu, în mai 1928, atunci când trecuse aproape un an și jumătate de la semnarea acordului, această spinoasă problemă a evaluării și lichidării proprietăților din cele două țări tot nu se încheiase încă, dovadă fiind un raport al Legației României de la Constantinopol, prin care se transmitea la București că

„Lucrările de prețuire [evaluare] au mers foarte încet. Guvernul turcesc dorește cu insistență să se cadă de acord, asupra mijloacelor cele mai potrivite, a asigura grăbirea lucrărilor. Știind că această lichidare, va conduce în cele din urmă, la plata unei însemnate sume de bani, Guvernul din Atena caută prin toate mijloacele să amâne această scadență. Propunerea Ministrului elen al Afacerilor Străine, de a se recurge la un arbitraj pentru lichidarea chestiunilor litigioase, aflate în suspensie, sau care s-ar ivi ulterior în cursul aplicațiunei acordurilor, constituie un nou mijloc dilatoriu, destinat să târăgănească lucrurile, până în ziua când Grecia va fi într-adevăr în stare să plătească”⁶⁴.

În urma semnării acordului din 1926 a apărut și o dispută referitoare la dreptul guvernelor de a supune diferențele de opinie Tribunalului de Arbitraj Greco-Turc, instituit prin Tratatul de la Lausanne. A fost din nou sesizată Curtea Permanentă de Justiție Internațională, care, la 28 august 1928, a emis un aviz consultativ prin care se preciza că doar Comisia Mixtă era competentă să decidă ce chestiuni puteau fi supuse tribunalului de arbitraj, fiind excluse guvernele de la acest drept⁶⁵. Cu toate acestea, așa cum este menționat într-un raport trimis de la Legația României de la Constantinopol, activitatea Comisiei Mixte, dar mai ales a membrilor neutri, nu era deloc apreciată, autorul documentului fiind chiar de părere că aceasta ar trebui desființată, iar negocierile să fie purtate direct între cele două guverne, cu implicarea câtorva specialiști de fiecare parte. Cuvintele diplomatului român nu lasă loc la niciun dubiu, așa după cum se poate vedea din raportul trimis la București.

„Ceea ce a contribuit, mai mult de cât reaua voință a Guvernelor [...] este incuria și nepriceperea celor trei membri neutri însărcinați a forma și prezida Comisia mixtă. Gras plătiți, cu o situație splendidă, fără cel mai mic interes în

⁶⁴ *Ibidem*, f. 229-230. Raport nr. 1294, din 14 mai 1928, trimis de la Legația României din Atena, către I. G. Duca, ministru *ad-interim* al Afacerilor Străine ale României.

⁶⁵ McCallum 1931, p. 6.

afacere de cât acela de a prelungi cât mai mult existența Comisiei în care au găsit filonul pe care-l exploatează fără cea mai mică jenă și fără nici o umbră de răspundere, acești domni în loc să caute a da chestiunilor – adesea foarte delicate, o recunosc, – o soluțiune cât mai dreaptă și mai repede, servind în adevăr de intermediari și de conciliatori ai celor două teze în prezență, nu fac nimic, asistă impasibil la discuțiunile dintre delegații turci și greci și când întreb pe unul dintr' ânșii cum mai merg lucrurile pe la Comisie, îți răspunde: « Ne m'en parlez pas, ces gens-là ne s'entendront jamais », cu surâsul pe buze și fără a-și ascunde îndeajuns satisfacția vădită.

Această Comisie mixtă cu toate sub-comisiile dependente, care ocupă o sumă de oameni, unul mai gras plătit de cât altul, care deci costă sume enorme, s-a dovedit atât de incapabilă de a ajunge la rezultatul dorit, încât Guvernele și în deosebi cel turc doresc cu orice preț să o desființeze, preferind să trateze direct de la Guvern la Guvern, cu câțiva specialiști de ambele părți. E cert că de s-ar ajunge la acest lucru se va face în șase luni ceea ce Comisia nu va face nici în șase ani de aci înainte.

[...] Și dacă m-ar întreba cineva care ar fi, după mine, mijlocul cel mai sigur de a ajunge cât mai de grabă la un rezultat, ași răspunde fără un moment de ezitare: Dacă mă asigurați că ambele Guverne sunt doritoare de a sfârși cu dificultățile schimbului, primul și cel mai imperios lucru de făcut este suprimarea *Comisiunei mixte* și trimiterea la casele lor a celor trei membri neutri cari nici măcar *neutri* nu sau arătat⁶⁶.

Așa cum se întâmplă adesea, punctele de vedere diferă, astfel că la aproximativ un an distanță, într-un raport trimis de la aceeași Legație a României de la Constantinopol, autorul acestuia, chiar dacă a recunoscut că în cei cinci ani de funcționare a Comisiei Mixte nu s-a reușit soluționarea celor mai multe probleme, totuși a afirmat că a fost înlăturată cea mai mare parte a fricțiunilor care existau între cele două guverne, evitându-se astfel posibilitatea apariției unor conflicte grave, care ar fi putut avea ca rezultat chiar ruperea relațiilor diplomatice dintre cele două țări⁶⁷.

O a cincea și ultimă dispută apărută între Grecia și Turcia în următorii șapte ani de la semnarea Tratatului de la Lausanne a fost neînțelegerea care a apărut în anul 1926 cu privire la activitatea Comisiei greco-turce de delimitare a frontierelor, creată prin tratatul mai înainte menționat, cu scopul de a pune în practică prevederile generale ale articolului său 2, prin care se preciza că se va stabili frontiera dintre cele două țări. Dificultățile au apărut întrucât, așa cum se știe, granița dintre Grecia și Turcia a fost stabilită într-o regiune intens disputată, multe popoare luptându-se de-a lungul timpului pentru a deține controlul unei zone care leagă Europa de Asia și care, totodată, asigură un control asupra celor două strâmători, Bosfor și Dardanele. Guvernul de la Atena

⁶⁶ AMAE, fond *Turcia*, vol. 50, f. 204-206. Raport nr. 192, din 23 ianuarie 1928, trimis de la Legația României din Constantinopol, către I. G. Duca, ministru *ad-interim* al Afacerilor Străine ale României.

⁶⁷ *Ibidem*, f. 290. Raport nr. 545, din 17 aprilie 1929, trimis de la Legația României din Atena, către Alexandru Vaida Voevod, ministru *ad-interim* al Afacerilor Străine ale României.

a făcut apel din nou la Liga Națiunilor, întrucât a crezut că va obține un aviz consultativ de la Curtea Permanentă de Justiție Internațională, pentru a preveni astfel ca o insulă din râul Marița să fie dată Turciei. După consultări prealabile, Liga Națiunilor a dat oarecum dreptate Turciei, întrucât a direcționat rezolvarea acestei dispute către Comisia greco-turcă de delimitare a frontierelor, așa cum guvernul de la Angora susținuse încă de la început. Comisia, formată din reprezentanți greci și turci, ajutați de experți tehnici, a trebuit să topografeze granița și să o fixeze cu precizie pe hartă, precum și să soluționeze disputele privind apartenența insulelor de pe râu, a bifurcațiilor acestuia, dar și să stabilească talvegul. La Atena, în 3 noiembrie 1926⁶⁸, a fost semnat un protocol care a fost obligatoriu din punct de vedere juridic atât pentru Grecia, cât și pentru Turcia, și care a fost acceptat de ambele state, fiind mai apoi utilizat în cartografia oficială. Bazându-se pe Tratatul de la Lausanne, protocolul din noiembrie 1926 este până și astăzi documentul prin care cele două state și-au stabilit fizic și cartografic granița de-a lungul râului Marița⁶⁹.

În 1928, relațiile dintre Grecia și Turcia au fost influențate de intervenția Italiei, cu toate că, doar cu câțiva ani înainte, atât relațiile greco-italiene⁷⁰, cât și cele turco-italiene⁷¹ fuseseră mai mult decât încordate. În

⁶⁸ Protocolul a fost semnat în 3 noiembrie 1926, dar în unele surse istorice apare cu data de 6 noiembrie, întrucât atunci au fost redactate niște acte suplimentare și au fost stabilite etapele de transmitere și de ratificare.

⁶⁹ McCallum 1931, p. 6.

⁷⁰ În timpul demarcării graniței greco-albaneze, generalul italian Enrico Tellini, cel care conducea o comisie internațională, a fost ucis la 27 august 1923, foarte aproape de această frontieră, dar pe teritoriul grec, ceea ce a dus la formularea unui ultimatum italian față de guvernul de la Atena. Nu doar generalul a fost asasinat, ci și încă trei colaboratori de-ai săi (maiorul Luigi Corti, locotenentul Luigi Bonacini, precum și interpretul albanez pe care îl aveau). Ulterior, la 31 august, Italia a bombardat insula grecească Corfu și a ocupat-o, ucigând cel puțin 15 civili. După mai puțin de o lună, mai precis la 27 septembrie, datorită intervenției Ligii Națiunilor, forțele italiene au părăsit Corfu, iar Grecia a trebuit să ceară scuze Italiei și să plătească despăgubiri (Barros 1965; Hall 2014, p. 79).

⁷¹ Turcia se vedea confruntată cu politica expansionistă a Italiei în Mediterana, așa cum reiese și din spusele lui Djevad-bey, ministru plenipotențiar al Turciei la Atena, cel care, în ciuda asigurărilor date de Mussolini că guvernul de la Roma dorea relații prietenești cu cel de la Angora, precum și faptului că italienii nu ar fi fost interesați de a încerca o aventură în Orient, afirma: „Nu e lună, nu e săptămână să nu vedem în ziarele sau revistele oficioase ale fascismului, ba uneori chiar în acele engleze, vorbindu-se sau de un mandat ce ar trebui dat Italiei asupra unui teritoriu turcesc sau de un eventual exod al populațiunii italiene în Asia Mică, ba chiar de o ocupațiune a unei regiuni a Turciei. Așa, acum suntem vestiți că ni se «pregătește ceva» pentru primăvara viitoare. Toate aceste zvonuri trebuie să ia odată sfârșit și să se știe, odată pentru totdeauna, că Turcia nu e nici protectorat, nici colonie, nici țară fără stăpân ... (Preda 2011, doc. nr. 31, p. 36. Raport din 5 ianuarie 1927, trimis de Constantin Langa-Rășcanu, ministru plenipotențiar al României la Atena, către Ion M. Mitilineu, ministrul Afacerilor Străine ale României). În plus, așa cum reiese din ce a raportat Constantin Langa-Rășcanu, ca răspuns la prezența bazelor militare italiene din arhipelagul Dodecanez, care erau situate la doar câțiva kilometri de țărmurile Turciei, guvernul de la Angora a realizat lucrări de apărare pentru a opri o eventuală invazie italiană. Totodată, spunând că deține informații dintr-o sursă sigură,

primăvara anului 1928, la Milano, Benito Mussolini i-a propus ministrului Afacerilor Străine grec, precum și celui turc, ca între Italia, Grecia și Turcia să fie încheiat un pact tripartit de prietenie și arbitraj, pentru a se realiza un acord al „Mediterranei Orientale”. Deși la 30 mai 1928 Italia a încheiat un tratat de neutralitate, arbitraj și conciliere cu Turcia, iar în același an, în 23 septembrie, statul peninsular a semnat un tratat similar cu Grecia, ambele pentru o perioadă de 5 ani, diferențele care existau între cele două țări balcanice nu au putut fi estompate, astfel că realizarea înțelegerii tripartite a fost amânată. Doritoare să instaureze o hegemonie în estul Mediteranei, Italia a semnat mai multe tratate bilaterale în anii '20 ai secolului trecut⁷², dar dorința lui Mussolini de a realiza o conciliere greco-turcă nu a dus la niciun rezultat, iar Turcia și Grecia nu au putut fi atrase în orbita politicii externe italiene. De fapt, disputele care existau în cadrul Comisiei Mixte au contribuit din plin la eșecul unui tratat de arbitraj greco-turc, precum și la realizarea unui acord de limitare a înarmării navale.

În februarie 1929 Turcia și-a reînnoit acuzele sale la adresa opresiunii grecești asupra minorității musulmane din Tracia Occidentală, în vreme ce în luna următoare a aceluiași an, în presa din Grecia au apărut mai multe articole prin care se afirma că autoritățile turce au confiscat proprietăți grecești din Constantinopol. În continuare, tensiunile dintre cele două țări au crescut și mai mult, astfel că au existat chiar zvonuri despre un război iminent, mai ales că atât Turcia, cât și Grecia au decis să-și întărească forțele lor navale, ceea ce a dus la o adevărată cursă a înarmărilor pentru instaurarea supremației navale în Marea Egee, așa cum a consemnat Theodor Scortzescu în raportul său, citând ediția în limba franceză a ziarului *Milliyet*⁷³. Astfel, în decursul anului 1929, pe lângă crucișătorul „Yavuz”, care tocmai fusese reparat, și care inițial fusese vas german, guvernul de la Angora a plasat în Italia o comandă pentru încă două distrugătoare, două submarine și două vase de patrulare, în timp ce guvernul de la Atena a cumpărat două distrugătoare noi, precum și crucișătorul „Salamis”, care inițial fusese plănuțit de a fi achiziționat din Germania chiar înainte de Primul Război Mondial⁷⁴. Prin includerea crucișătorului „Yavuz” în flota turcă, raportul de forțe navale dintre Grecia și

ministrul plenipotențiar român de la Atena afirma că Mussolini a numit în secret o comisie specială, formată din politicieni și economiști de frunte, pentru a stabili teritoriul cel mai prielnic pentru a se realiza o emigrare italiană, iar răspunsul ce i-ar fi fost dat Ducelui a fost în mod unanim Asia Mică (AMAE, fond *Grecia*, vol. 83, f. 74. Buletin nr. 4 al Direcției Politice Orientale. Secțiunea Balcanică).

⁷² Pentru a contrabalansa influența britanică, Italia a încheiat în 1921 un tratat de prietenie cu Afganistanul, confirmat și extins ulterior, un tratat de prietenie și comerț cu Yemenul în 1926, precum și un tratat de prietenie și cooperare cu Iranul în 1928.

⁷³ AMAE, fond *Turcia*, vol. 50, f. 346. Raport nr. 2256, din 22 noiembrie 1929, trimis de Theodor Scortzescu, însărcinat cu afaceri al Legației României din Angora, către G. G. Mironescu, ministrul Afacerilor Străine ale României.

⁷⁴ McCallum 1931, p. 7.

Turcia s-a dezechilibrat în favoarea ultimei țări, fiindcă grecii nu aveau o unitate navală similară acestuia, chiar dacă ei dețineau mai multe submarine. Tensiunile dintre cele două state au fost mari în decursul anului 1929, între acestea existând și un război vamal, întrucât guvernul de la Atena aplica tarife vamale maxime tuturor mărfurilor turcești, ca un răspuns la introducerea unor măsuri analoage ale guvernului de la Angora în privința mărfurilor grecești. În condițiile în care valoarea exportului turcesc în Grecia era net superioară celui grecesc în Turcia, din această confruntare pe tărâm economic avea mai mult de suferit partea turcă, așa probabil explicându-se oarecum dificultățile pe care mai apoi le întâmpinau vasele grecești care navigau prin Dardanele și Bosfor⁷⁵.

Tevfik Rüştü Aras, ministrul turc al Afacerilor Străine, într-o discuție pe care a avut-o cu Theodor Scortzescu, însărcinat cu afaceri în cadrul Legației României din Angora, a lăsat să se întrevadă supărarea sa la adresa Greciei, dar mai ales față de presa ateniană, pe care o vedea stăpânită de ideea revanșei, precum și fiind extrem de periculoasă. Ca atare, șeful diplomației turce considera legitime greutățile la care erau supuse vapoarele grecești din apele turcești, așa cum reiese din declarația sa.

„[...] opinia publică greacă, atârțată de campania violentă a presei ateniene, este stăpânită de ideea revanșei. Himera cuceririi Constantinopolului îi obsedează mereu. Știu că există și la Belgrad unii cari visează stăpânirea «Țarigradului». Dar dacă acolo o astfel de absurditate nu a putut câștiga teren, în Grecia a devenit o obsesiune primejdioasă. [...] Cât timp ei vor lovi în exportul nostru în Grecia, care este cu mult superior celui grecesc în Turcia, noi vom face să sufere navigațiunea lor comercială; aceasta e *natural*. Bineînțeles nu vom împiedica libera trecere prin Strâmători. Dar am dat ordine să se facă toate dificultățile posibile vapoarelor elene în porturile turcești. De altfel, deoarece presa elenă face urări pentru asasinarea Ghaziului⁷⁶, a lui Ismet Pașa și a mea,

⁷⁵ La finalul anului 1929, autoritățile turce creau dificultăți vapoarelor grecești care traversau strâmtoarea Dardanele, neacordându-le acestora viza sanitară decât după o așteptare care adesea dura între 12 și 24 de ore. De asemenea, vasele grecești care treceau prin Bosfor erau oprite de aceleași autorități turce sub pretextul examinării certificatelor de sănătate, chiar și atunci când respectivele vase doar treceau pe lângă portul Constantinopol, fără a dori să facă vreo escală, ceea ce a dus la formularea de reclamații ale Legației Greciei din Angora, ba chiar și la înaintarea unui protest la Liga Națiunilor (AMAE, fond *Turcia*, vol. 50, f. 341. Raport nr. 1212, din 8 noiembrie 1929, trimis de Theodor Scortzescu, însărcinat cu afaceri al Legației României din Angora, către G. G. Mironescu, ministrul Afacerilor Străine ale României).

⁷⁶ *Gazi* este un titlu onorific purtat de Mustafa Kemal, înainte de adoptarea numelui de familie Atatürk (părintele turcilor), conferit de Marea Adunare Națională, împreună cu gradul de mareșal, în urma victoriei obținute în cadrul bătăliei de la Sakarya (august - septembrie 1921). În limba turcă, termenul *Gazi* înseamnă „Victoriosul” sau „Luptătorul Sfânt”, iar această titulatură era acordată în mod tradițional liderilor militari care se remarcă prin victorii decisive împotriva inamicilor statului (<https://historia.ro/sectiune/portret/mustafa-kemal-ataturk-parintele-turcilor-571605.html>, accesat la 10 august 2025).

trebuie să iau toate măsurile necesare pentru ca un asasin grec să nu se strecoare pe teritoriul nostru”⁷⁷.

Cu toată existența acestor probleme, la finalul anilor '20 au fost și numeroase încercări din partea celor două state de a-și normaliza relațiile dintre ele și de a încheia un tratat de prietenie, care să pună capăt unei animozități seculare. Astfel, în vara anului 1928, timp de o lună, atât la Atena, cât și la Angora au avut loc discuții continue pentru găsirea unei soluții care să mulțumească pretențiile ambelor părți, dar chestiunea lichidării bunurilor aparținând persoanelor supuse schimbului a fost de nedepășit. Guvernul de la Angora ar fi vrut suma de 500000 de lire sterline, pe care Grecia se angajase să o plătească și pe care o avea în urma unui împrumut, în vreme ce guvernul de la Atena credea că Turcia s-ar fi mulțumit și cu o sumă mai mică, având totodată temerea că odată plata fiind făcută, turcii îi vor crea aceleași greutăți ca și mai înainte⁷⁸.

Revenirea la putere a lui Eleftherios Venizelos⁷⁹, datorită câștigării alegerilor parlamentare din august 1928 de către Partidul Liberal, nu părea a fi de bun augur pentru ameliorarea relațiilor greco-turce, întrucât omul politic grec era profund nepopular în Turcia datorită implicării sale directe în războiul dintre anii 1919 și 1922. Așa cum se știe, ca fost prim-ministru, Venizelos era asociat în Turcia cu dorința de transpunere în practică a „Marii Idei”, ca principalul promotor al proiectului extinderii Greciei în Tracia și în Asia Mică, fiind direct implicat în debarcarea trupelor grecești la Smirna, din mai 1919. Ziaristii turci, mai ales cei care erau mai vechi, și care apucaseră să scrie despre războiul greco-turc, s-au arătat de-a dreptul îngrijorați de faptul că Venizelos era din nou șeful guvernului de la Atena, anticipând că această situație va duce la înrăutățirea relațiilor dintre Grecia și Turcia, așa cum a afirmat și Yunus Nadi Bey, redactorul-șef al ziarului *Tasviri Efkâr*, în iulie

⁷⁷ Preda 2011, doc. nr. 59, p. 82. Raport nr. 1227, din 12 noiembrie 1929, trimis de Theodor Scortzescu, însărcinat cu afaceri al Legației României de la Angora, către George G. Mironescu, ministrul Afacerilor Străine ale României.

⁷⁸ AMAE, fond *Turcia*, vol. 50, f. 254r. Raport nr. 1711, din 2 iulie 1928, trimis de la Legația României din Constantinopol, către Nicolae Titulescu, ministrul Afacerilor Străine ale României.

⁷⁹ La puțin timp după revenirea la putere, în *Universul*, Venizelos a fost prezentat cititorilor acestui ziar în felul următor: „În primul rând e cretan din toate punctele de vedere. Întrunește toate însușirile cretanilor: și bune și rele. Șiretenia, statornicia, curajul, promptitudinea în alegerea mijloacelor și voință de fier. Venizelos lucrează discret, ascunde intențiile sale și pe neașteptate apare în mijlocul adversarilor. Venizelos, avocat modest, pe insula Creta, a fost totdeauna revoluționar și în lupta sa neîncetată a pătruns în primele rânduri și a ajuns a determina destinele Greciei. Azi e în vârstă de 65 ani și din fostul avocat modest a devenit unul din cei mai bogați oameni ai Greciei actuale. Ar putea trăi liniștit la Paris ori Geneva, unde și-a petrecut exilul voluntar și nevoluntar, sau să guste rodul muncii sale la Creta. Dar ambiția l-a mântat totdeauna pe arena politică” (*Cariera* 1928, p. 7).

1928⁸⁰. Dar temerile ziariștilor și politicienilor turci nu s-au adevărat, întrucât, după 1928, cretanul a promovat o politică externă profund diferită față de perioada anterioară Primului Război Mondial, și mai ales față de cea a perioadei 1919-1922. Venizelos a adoptat o atitudine realistă, conciliantă și orientată spre obținerea unei stabilități regionale, deoarece dorea consolidarea statului grec și dezvoltarea economică a acestuia, prin integrarea refugiaților din Asia Mică și fără a mai avea revendicări teritoriale, mai ales față de Turcia, așa cum el a declarat ziariștilor francezi, la Paris: „Procesul nostru istoric cu Turcia e terminat. Nu mai voim să ne atingem de Asia Mică și dorim să încheiem un tratat de amicitie cu guvernul din Angora”⁸¹. Un rol important în promovarea politicii externe a Greciei după anul 1928 l-a avut și ministrul Afacerilor Străine Andreas Michalakopoulos, cel care a revenit la conducerea diplomației elene din iulie 1929, la cererea expresă a lui Venizelos⁸².

Pentru încercările de normalizare a relațiilor greco-turce nu trebuie omis rolul pe care l-a avut modelul reprezentat de Mica Înțelegere, datorită căreia statele din nordul Peninsulei Balcanice, Iugoslavia și România, își rezolvaseră diferendele dintre ele, spre deosebire de cele din sud, între care neînțelegerile persistau, cu excepția raporturilor dintre Turcia și Bulgaria, întrucât aceste două state semnaseră un tratat de prietenie la 18 octombrie 1925⁸³. Această idee, a necesității cooperării dintre statele balcanice din sud, în special dintre Grecia și Turcia, a fost prezentă și într-o declarație pe care Tevfik Rüştü Aras, șeful diplomației turce, a dat-o unui jurnalist de la ziarul grec *Ethnos*, în iunie 1929.

„Statele balcanice din Sud continuă însă a nu fi organizate, pentru a ajunge tocmai la o organizare și între ele am realizat apropierea turco-bulgară și ne-am dat atâta caznă pentru a ajunge la o apropiere și între Turcia și Grecia, care trebuie să se efectueze fără cea mai mică îndoială. Lucrez de altă parte pentru a înlesni apropierea și între Grecia cu Bulgaria și a ajunge astfel la organizarea

⁸⁰ AMAE, fond *Turcia*, vol. 50, f. 256r. Raport nr. 1842, din 7 iulie 1928, trimis de la Legația României din Constantinopol, către Nicolae Titulescu, ministrul Afacerilor Străine ale României.

⁸¹ *Politica* 1928, p. 6.

⁸² Tudorancea 2010, p. 90.

⁸³ Tratatul de prietenie dintre Bulgaria și Turcia, semnat la Angora, la 18 octombrie 1925, a fost un exemplu de diplomatie pragmatică într-un Balcani instabil, dominat de tensiuni revizioniste. A marcat atât integrarea internațională a Turciei republicane, cât și relativa ieșire a Bulgariei din izolarea diplomatică în care se afla. Cele două părți au instituit o pace inviolabilă și o prietenie sinceră și perpetuă între ele, au stabilit relații diplomatice în conformitate cu principiul dreptului internațional, au prevăzut încheierea unei convenții comerciale, a unei convenții privind condițiile de reședință și afaceri, precum și un tratat de arbitraj. Totodată, Bulgaria și Turcia au recunoscut frontierele așa cum erau în 1925, fiind făcute și importante precizări privind protecția minorității musulmane și bulgare. Pentru detalii despre tratat, vezi <http://www.forost.ungarisches-institut.de/pdf/19251018-1.pdf>, accesat la 15 august 2025.

Statelor balcanice din Sud, paralelă cu aceea a Statelor din Nord, pentru a asigura și mai bine consolidarea păcii”⁸⁴.

În același interviu dat jurnalistului grec, Tevfik Rüştü Aras a mai făcut o afirmație, prin care a surprins partea greacă, mai ales că era rostită de ministrul Afacerilor Străine din Turcia. Deși cele două țări fuseseră implicate recent una împotriva celeilalte într-un război care a durat mai mult de trei ani, iar problemele generate de schimbul de populații nu erau încă rezolvate pe deplin, diplomatul turc a afirmat că frontierele Greciei erau la fel de importante ca și cele ale Turciei, ba chiar că granițele grecești erau pentru el și granițe turcești. Raționamentul său era următorul: în cazul existenței unui atac venit din nord împotriva teritoriului grec, invadatorul s-ar fi îndreptat apoi către Constantinopol, ceea ce făcea ca cele două state să aibă un mare interes de a colabora⁸⁵.

Spre deosebire de Grecia, acolo unde premierul Venizelos nu putea nesocoti opinia numeroșilor refugiați din Asia Mică, Turcia se găsea într-o postură mai favorabilă pentru abordarea unei noi politici externe, întrucât avea un regim dictatorial, iar opinia publică nu juca un rol important în luarea deciziilor, în condițiile în care cei mai mulți alegători turci nu aveau educație politică. Așa cum ministrul turc al Afacerilor Străine a afirmat în mai multe rânduri, exista o mare diferență între politica externă promovată de Turcia Hamidiană⁸⁶ și cea aplicată de Turcia republicană, în sensul că noua diplomatie nu mai dorea să speculeze existența conflictelor și dezacordurilor dintre puteri, pentru a profita de aceste litigii și diferende, ba dimpotrivă, ducea o politică sinceră, cu scopul de a crea relații cordiale cu statele cu care stabilise raporturi de colaborare. Conform aceluiași Tevfik Rüştü Aras, în trecut, Rusia, Persia, Bulgaria, Italia și Grecia au suferit mult de pe urma relațiilor tensionate pe care le-au avut cu Imperiul Otoman, iar acesta din urmă s-a prăbușit tocmai din cauza acestor raporturi, astfel că noua Turcie, condusă de Mustafa Kemal, a ales ca baze ale politicii sale exact ameliorarea relațiilor cu statele cu care avusese probleme, unul dintre ele fiind Grecia⁸⁷. Dorința de a aplica diferite reforme interne, îi determina pe guvernanții turci să încerce să lichideze litigiile pe care le aveau cu acest stat, mai ales că situația financiară a Turciei era destul de precară.

⁸⁴ AMAE, fond *Turcia*, vol. 50, f. 302. Raport nr. 218, din 7 iunie 1929, trimis de Gheorghe Filality, ministru plenipotențiar al Legației României de la Angora, către Ministerul Afacerilor Străine de la București.

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ Turcia Hamidiană sau Era Hamidiană se referă la perioada de domnie a sultanului Abdul Hamid al II-lea (1876-1909), caracterizată de existența unei tranziții complexe, între modernizare forțată și autoritarism. Politica externă a fost înfăptuită în mare parte de sultan, având ca scop menținerea integrității imperiului, aflat în declin.

⁸⁷ AMAE, fond *Turcia*, vol. 50, f. 302r. Raport nr. 218, din 7 iunie 1929, trimis de Gheorghe Filality, ministru plenipotențiar al Legației României de la Angora, către Ministerul Afacerilor Străine de la București.

La începutul anului 1930 două evenimente au contribuit din plin la îmbunătățirea relațiilor greco-turce. Primul a fost reprezentat de declarația lui Venizelos, de la mijlocul lunii februarie, prin care șeful guvernului de la Atena și-a exprimat credința că politica externă a Turciei kemaliste era pașnică și nonagresivă, el considerând totodată că guvernul de la Angora nu mai era interesat de revendicări teritoriale⁸⁸, în vreme ce al doilea eveniment l-a constituit participarea ministrului plenipotențiar turc de la Atena, Rușen Eșref Ünaydin, împreună cu tot personalul legației, la sărbătorirea centenarului de la obținerea independenței Greciei, ceea ce a reprezentat un gest simbolic al apropierii dintre Turcia și Grecia, precum și o confirmare practică a politicii de reconciliere promovate de cele două state.

Așa cum Constantin Langa-Rășcanu a consemnat într-un raport trimis la București, era pentru prima dată când un reprezentant al Turciei participa în mod oficial la serbarea zilei de 25 martie⁸⁹, iar presa grecească, în special cea ateniană, a fost extrem de apreciativă față de acest gest⁹⁰. Astfel, în ziarele *Acropolis*, *Eleftheron Vima*, *Ethnos*, *Estia*, *Patris* și *Proia*, chiar dacă unele dintre acestea nu erau întru totul de acord cu politica dusă de Venizelos, s-au publicat articole în care a fost salutată apropierea dintre Grecia și Turcia. Colaborarea dintre cele două state a fost menționată în paginile ziarului *Acropolis*, considerându-se totodată că aceasta se bazează pe încredere generală, precum și pe recunoașterea faptului că prelungirea unei situații incerte, influențată exclusiv de ostilitățile din trecut, nu ar putea aduce nimic bun nici grecilor, nici turcilor. Sărbătorile naționale, chiar dacă evocau lupte sângeroase, erau organizate pentru a celebra cucerirea libertății și nu pentru a răscoli trecutul. În plus, în *Patris* a fost evidențiată diferența dintre politica externă dusă de fostul Imperiu Otoman și cea a noii Turcii, condusă de Mustafa Kemal, spunându-se totodată că amintirile trecutului trebuiau să rămână în paginile istoriei, dar să înceteze a mai alimenta o ură nejustificată. În mai toate ziarele grecești, dar mai ales în *Eleftheron Vima* și în *Proia*, a fost subliniată importanța extraordinară pe care a avut-o participarea întregului personal al

⁸⁸ Pentru mai multe detalii despre declarația lui Venizelos, vezi *New York Times*, 16 februarie 1930, p. 6.

⁸⁹ 25 martie 1821 reprezintă începutul oficial al războiului de independență a Greciei împotriva Imperiului Otoman, care a dus ulterior la formarea statului elen modern. Deși evenimentele revoluționare au avut loc mai devreme în unele regiuni, cum ar fi Peloponezul și Grecia Centrală (Rumeli), alegerea acestei zile nu a fost întâmplătoare, deoarece, tot în 25 martie, se sărbătorea și Buna Vestire (Evangelismos). Suprapunerea a fost intenționată, întrucât revoluționarii greci au dorit să lege speranța renașterii naționale de „vestea cea bună”, pe care Fecioara Maria a primit-o că-L va naște pe Iisus. În plus, prezența în număr mare a grecilor la biserică în acea zi nu atrăgea atenția turcilor. A devenit pentru prima dată sărbătoare națională în 1838, printr-un decret al regelui Otto.

⁹⁰ AMAE, fond *Turcia*, vol. 51, f. 14. Raport nr. 870, din 29 martie 1930, trimis de Constantin Langa-Rășcanu, ministru plenipotențiar al României la Atena, către G. G. Mironescu, ministrul Afacerilor Străine ale României.

Legăției Turciei de la Atena, în condițiile în care, până în 1930, oficialii turci nu veniseră la celebrările sărbătorilor naționale ale statelor balcanice, întrucât, așa cum se știe, acestea din urmă obținuseră independența prin războaie purtate împotriva Imperiului Otoman. În articolele apărute în *Ethnos*, dar mai ales în cele ale ziarului *Estia*, a fost salutată reconcilierea dintre Grecia și Turcia, întrucât a fost văzută ca o schimbare radicală în relațiile dintre cele două țări⁹¹.

Negocierile purtate între Tevfik Rüşti Aras, șeful diplomației turce, și Spiridon Polychroniades, ministrul plenipotențiar al Greciei de la Ankara, au dus la semnarea acordului economic din 10 iunie 1930, prin care s-au soluționat toate problemele rămase nerezolvate până atunci. Astfel, în capitala Turciei s-a stabilit ca în termen de o lună guvernul grec să pună la dispoziția Comisiei Mixte suma de 425000 lire sterline, din care 125000 lire sterline urmau să fie date guvernului turc, iar 300000 lire sterline să fie alocate pentru despăgubirea grecilor „stabiliți” la Constantinopol, precum și musulmanilor din Tracia Occidentală, ale căror proprietăți fuseseră confiscate. Celor 30000 - 40000 de greci ortodocși din Constantinopol, care părăsiseră orașul cu pașapoarte otomane în timpul războiului dintre 1919 și 1922, nu li se mai permitea întoarcerea în Turcia⁹², în vreme ce revenirea celorlalți era posibilă. Totodată, în cazuri controversate, Comisia Mixtă⁹³ urma să aibă competențe exclusive pentru stabilirea naționalității persoanelor. Nu în ultimul timp, era prevăzut ca într-un interval de șase luni cererile de despăgubire restante să fie rezolvate⁹⁴.

Un rol important în semnarea convenției de la Ankara, din vara anului 1930, l-a avut tratatul de prietenie dintre Italia și Grecia, din 23 septembrie 1928, de la Roma, care a pus capăt perioadei tensionate ce existase între cele

⁹¹ *Ibidem*, f. 15-17. Traduceri din presa ateniană cu privire la participarea reprezentanților Turciei la serbarea zilei de 25 martie.

⁹² Problema grecilor plecați din Constantinopol cu pașapoarte otomane a fost una spinoasă, dovadă fiind faptul că în anul 1929 negocierile dintre cele două părți au fost întrerupte tocmai datorită nesoluționării sale. Prin acordul de la Angora s-a adoptat o soluție practică, stabilindu-se ca proprietățile lăsate de greci în Constantinopol să rămână guvernului turc, doar că acesta din urmă trebuia să plătească o despăgubire bănească foștilor proprietari. Întrucât cele două delegații, greacă și turcă, au propus sume de bani diferite care urmau să fie plătite, s-a adoptat calea de mijloc, în sensul că au fost acceptate soluții intermediare. În condițiile în care capitala Imperiului Otoman fusese părăsită de către acești greci cu mult timp în urmă, nu se mai puneau problema eventualei lor întoarceri, întrucât ei își făcuseră deja o situație în Grecia sau în alte țări (AMAE, fond *Turcia*, vol. 51, f. 4-5. Raport nr. 69, din 16 ianuarie 1930, trimis de Theodor Scortzescu, însărcinat cu afaceri al Legăției României din Angora, către Iuliu Maniu, președintele Consiliului de Miniștri de la București).

⁹³ La începutul anului 1930, cei trei membri neutri ai Comisiei Mixte erau chilianul Manuel Rivas Vicuña, norvegianul Hans Holstad și danezul Holger Andersen (*ibidem*, f. 5. Raport nr. 69, din 16 ianuarie 1930, trimis de Theodor Scortzescu, însărcinat cu afaceri al Legăției României de la Angora, către Iuliu Maniu, președintele Consiliului de Miniștri de la București).

⁹⁴ Pentru textul integral al acordului din 10 iunie 1930, semnat la Ankara, vezi *La Grèce* 1930, p. 1478-1481.

două țări de la ocuparea temporară a insulei Corfu de către armata italiană, din toamna anului 1923. Acordul italo-grec, semnat pentru o perioadă de cinci ani, făcea parte dintr-o strategie mai largă a Italiei de a izola Iugoslavia, cu care avea litigii teritoriale, în vreme ce pentru Grecia acesta avea o importanță deosebită, întrucât contribuia la ieșirea din relativa izolare diplomatică în care se afla. Statele semnatare și-au exprimat sprijinul pentru principiile Ligii Națiunilor, și-au arătat dorința de cooperare economică și culturală, promițându-și în același timp sprijin politic și diplomatic în cazul apariției unei amenințări externe.

La 17 iunie 1930 acordul semnat cu o săptămână înainte a fost ratificat de Marea Adunare Națională a Turciei, fiind 185 de voturi pentru, 15 împotriva și 2 abțineri, precum și în Parlamentul de la Atena⁹⁵, în 25 iunie, astfel că se realiza un pas important spre normalizarea relațiilor greco-turce după încheierea Tratatului de la Lausanne, mai ales în ceea ce privea schimbul de populații și proprietățile abandonate. Dacă până atunci, relațiile dintre cele două țări semănau mai mult cu situația existenței unui armistițiu între ele, prin semnarea acestui acord se deschidea perspectiva unei cooperări și mai strânse, care s-a materializat în toamna aceluiași an, mai precis la 30 octombrie 1930, atunci când, tot la Ankara, a fost semnat un tratat de prietenie.

Revenind la convenția din 10 iunie 1930, este interesant de menționat faptul că textul său reprezenta un compromis al celor două părți implicate, dovadă fiind faptul că Tevfik Rüştü Aras, ministrul Afacerilor Străine ale Turciei, afirma la doar câteva zile după semnarea sa că „satisface și nemulțumește într-un grad egal ambele părți”⁹⁶. Și în Grecia discuțiile au fost aprinse, prim-ministrul Venizelos fiind nevoit să convoace Conferința Șefilor de Partide⁹⁷, formată din toți conducătorii de partid, precum și din toți foștii premieri ai Greciei, cu scopul de a obține acordul acesteia înainte de ratificarea din Parlament. În cadrul conferinței, chiar dacă Panagis Tsaldaris, liderul Partidului Popular, precum și Georgios Kafantaris și generalul Georgios Condylis, ca foști premieri, au combătut acordul de la Ankara, pentru Eleftherios Venizelos a fost foarte importantă obținerea aprobării acestora, conform căreia statul elen nu mai avea nicio obligație juridică de a acorda noi

⁹⁵ Pentru ratificarea acordului din 10 iunie, dezbaterile din Camera Deputaților au ținut trei zile, iar cele din Senat doar o zi. Primul-ministru Venizelos, având acordul Conferinței Șefilor de Partide, și beneficiind de o majoritate confortabilă în Parlament, a ținut două discursuri în camera inferioară a Parlamentului și unul în cea superioară. Un singur senator din partea Partidului Liberal a îndrăznit să voteze împotriva convenției semnate la Ankara, iar acesta a fost exclus din partid a doua zi (AMAE, fond *Turcia*, vol. 51, f. 37v. Buletin nr. 14 al Direcției Politice Orientale. Secțiunea Balcanică).

⁹⁶ *Ibidem*, f. 36. Raport nr. 867, din 20 iunie 1930, trimis de la Legația României din Ankara, către G. G. Mironescu, ministrul Afacerilor Străine ale României.

⁹⁷ În Grecia, deciziile Conferinței Șefilor de Partide aveau un rol consultativ pentru guvern, dar primul-ministru convoca această conferință de fiecare dată când urma să fie luată o hotărâre importantă pentru țară, fie în plan intern, fie în plan extern.

despăgubiri refugiaților, aceștia din urmă cerând sume fabuloase pentru pretinsele lor averi lăsate în Turcia. Întrucât reprezentau un procent semnificativ din populația Greciei, importanța refugiaților a fost sesizată și de ministrul plenipotențiar Constantin Langa-Rășcanu, așa cum reiese din afirmațiile sale făcute în primăvara anului 1930, atunci când Convenția de la Ankara nu fusese încă semnată.

„Frământări adânci au loc, de câteva zile, printre refugiații eleni. Dâșii au credința că înțelegerea între Grecia și Turcia ar păgubi interesele lor. Copii răsfățați ai partidelor republicane, și în special ai partidului liberal de sub șefia Domnului Venizelos, refugiații caută și de astă dată a impune voința lor Guvernului elen și a-și mări, astfel, cât mai mult cererile lor. Nu trebuie să uităm că, cu prilejul plebiscitului din 1924, grație refugiaților s-a putut aduna un așa mare număr de voturi în favoarea Republicei. Iar în alegerile legislative din 1926, fără sprijinul lor, partidele republicane ar fi suferit o crudă înfrângere. Același fapt s-a reînoit și în alegerile trecute. Numai refugiații au putut da domnului Venizelos o majoritate atât de puternică, grație căreia Cretanul poate păși fără frică pe calea refacerii economice a țării. În schimb, partidele republicane i-au răsplătit pe deplin. Numai generalul Condylis, în cele trei luni de guvernământ al său, le-a împărțit 2,5 miliarde de drahme. Răsfățați și nărăviți, refugiații merg mereu, bine înțeles pe calea cererilor și a milogirei. Așa, ei nu se rușinează a declara că averile lăsate de dâșii în Turcia ar atinge cifra fantastică de 60-80 miliarde de drahme”⁹⁸.

În realitate, așa cum însuși Venizelos a prezentat în cadrul Parlamentului, în perioada 1922-1930 statul elen plătitese peste 30 de miliarde de drahme în favoarea refugiaților greci din Turcia, ceea ce era o sumă considerabilă, având în vedere faptul că valoarea monedei naționale a Greciei fusese stabilizată în 1928. Cu toate acestea, nemulțumirile refugiaților erau încă mari, în cadrul întrunirilor din vara anului 1930 aceștia exprimându-și criticile față de politica de conciliere a lui Venizelos, afirmând nici mai mult, nici mai puțin, că în cazul în care doleanțele lor nu erau satisfăcute, primul-ministru grec ar fi trebuit alungat din Elada sau chiar împușcat în Piața Constituției⁹⁹ din Atena¹⁰⁰.

Așa cum era normal, presa din Grecia a avut reacții diferite față de semnarea convenției din capitala Turciei. Ziarele *Acropolis*, *Eleftheron Vima* și *Patris*, prin articolele pe care le-au publicat, și-au manifestat satisfacția, considerând că acordul din 10 iunie 1926 poate fi considerat pentru Grecia ca unul dintre cele mai importante evenimente care au avut loc după încheierea

⁹⁸ AMAE, fond *Turcia*, vol. 51, f. 8r-v. Raport nr. 570, din 27 februarie 1930, trimis de Constantin Langa-Rășcanu, ministru plenipotențiar al României la Atena, către G. G. Mironescu, ministrul Afacerilor Străine ale României.

⁹⁹ Piața Constituției este principala piață a Atenei, fiind numită așa deoarece a avut un rol crucial în adoptarea legii fundamentale a Greciei din 1844.

¹⁰⁰ AMAE, fond *Grecia*, vol. 83, f. 113. Buletin nr. 14 al Direcției Politice Orientale. Secțiunea Balcanică.

Primului Război Mondial. În plus, în paginile acelorași ziare se exprima convingerea că se va pune capăt disputei istorice seculare și neîncrederii dintre cele două țări, precum și că se va sfârși o lungă perioadă de incertitudine care existase de la semnarea Tratatului de la Lausanne. Totodată, era evidențiată buna colaborare a celor două guverne, de la Atena și de la Ankara, care nu s-au mai lăsat „distrase de rămășițele războaielor trecute”¹⁰¹.

Au fost însă și ziare care au avut o atitudine critică, aici putând fi enumerate *Estia*, *Imerisios Typos* și *Proia*. Astfel, ziarul atenian *Estia*, care mai fusese în dezacord cu politica lui Venizelos și înainte de anul 1930, chiar dacă considera acordul semnat în capitala Turciei ca fiind o realizare importantă pentru normalizarea relațiilor greco-turce, își exprima neîncrederea față viabilitatea convenției, așa cum se poate vedea din rândurile următoare: „Din nefericire, experiența trecutului ne-a învățat că, un acord iscălit cu Turcia, nu aduce după sine întotdeauna deslegarea normală tuturor chestiunilor și deplina restabilire a contactului între doi vecini civilizați”¹⁰². *Imerisios Typos* are atitudinea cea mai dură, jurnaliștii acestui ziar considerând împovărătoare clauzele acordului, care era „al patrulea ca ordine [cronologică] după Tratatul de la Lausanne”. Conform afirmațiilor acelorași ziariști, „Turcia nu aplică niciunul dintre aceste acorduri, cel puțin în ceea ce privește obligațiile sale”, astfel că ei îndemneau la prudență, plata sumei de 425000 lire sterline trebuind să fie făcută doar după ce turcii și-ar fi îndeplinit obligațiile.

„Guvernul trebuie să aibă grijă ca, aplicând unilateral și cu bună-credință acordul, să nu ajungă pur și simplu să servească doar idealul turc. Adică evacuarea Constantinopolului de către greci, obligați să plece abandonându-și averea, în timp ce în Tracia de Vest vor rămâne câteva mii de turci, trăind și înmulțindu-se liber sub protecția și egalitatea legilor Republicii Elene”¹⁰³.

În fine, în *Proia* se exprima opinia conform căreia acordul de la Ankara urma să rezolve toate incertitudinile legate de problema bunurilor imobiliare, dar se punea totuși și o întrebare în legătură cu efectele plății a 425000 lire, sterline, văzută ca un sacrificiu financiar uriaș din partea Greciei. Ca și în *Imerisios Typos*, în articolele din *Proia* se putea constata existența unei anumite îndoieli față de „aplicarea strictă a prevederilor din partea Turciei”, punându-se oarecum sub semnul întrebării viitorul relațiilor greco-turce¹⁰⁴.

Acordul din 10 iunie 1930, de la Ankara, a pus capăt neînțelegerilor izvorâte din Tratatul de la Lausanne și a deschis drumul către semnarea unui tratat general între Grecia și Turcia, întrucât, așa cum Constantin Langa-Rășcanu consemnase chiar din vara aceluși an, cele două țări erau „obosite de

¹⁰¹ *Ibidem*, f. 102-103. Raport nr. 1658, din 13 iunie 1930, trimis de Constantin Langa-Rășcanu, ministru plenipotențiar al României la Atena, către G. G. Mironescu, președinte al Consiliului de Miniștri.

¹⁰² *Ibidem*, f. 105.

¹⁰³ *Ibidem*, f. 104r.

¹⁰⁴ *Ibidem*, f. 103v-104r.

frământările trecutului” și aveau nevoie „de odihnă, de liniște, de bună și sinceră vecinătate”¹⁰⁵. Ca atare, în perioada 27-30 octombrie, prim-ministrul Eleftherios Venizelos și ministrul Afacerilor Străine Andreas Michalakopoulos au efectuat o vizită oficială în Turcia, întrucât, așa cum șeful guvernului de la Atena a afirmat, trecutul dintre cele două țări era lichidat și o nouă epocă de colaborare se putea deschide între cele două popoare, care nu mai aveau nicio revendicare reciprocă și care, totodată, prin vecinătatea lor, erau predispuse pentru a colabora¹⁰⁶.

Cei doi demnitari greci au beneficiat de o primire călduroasă în gara din Ankara, fiind aclamați de un public numeros și întâmpinați pe peron de omologii lor turci, de Ismet Pașa¹⁰⁷, prim-ministrul, precum și de Tevfik Rüştü Aras, ministrul Afacerilor Străine. Drapele grecești și turcești au fost arborate în gară, iar în fața Parlamentului a fost ridicat un arc de triumf, temporar, pe care erau scrise mesaje de bun-venit în limba greacă¹⁰⁸. În paginile ziarului românesc *Viitorul*, unde au fost de fapt reproduse afirmațiile publicate în *Figaro*, întâlnirea călduroasă a oficialilor din cele două țări a fost descrisă în termeni mai mult decât laudativi.

„Citind amănunțele recepției care s-a făcut la Ankara d-lui Venizelos și d-lui Michalakopulos, ministrul de externe al Greciei, ți se pare că visezi. Populațiunea turcă a aclamat cu entuziasm pe miniștrii Greciei, aceiași populație care acum doi ani ura de moarte și pe Venizelos și Grecia și întreg poporul grec. Ziarele turcești publică lungi articole ditirambice și de un lirism oriental în onoarea omului de Stat elen, - aceleași ziare cari nu găseau destule cuvinte de dispreț la adresa Greciei și a guvernelor lor”¹⁰⁹.

¹⁰⁵ *Ibidem*, fond *Turcia*, vol. 51, f. 59. Raport nr. 1869, din 2 iulie 1930, trimis de Constantin Langa-Rășcanu, ministru plenipotențiar al României la Atena, către G. G. Mironescu, ministrul Afacerilor Străine ale României.

¹⁰⁶ *Ibidem*, fond *Înțelegerea Balcanică*, vol. 1, f. 356. Buletin nr. 20 al Direcției Politice Orientale. Secția Balcanică.

¹⁰⁷ Ismet Pașa a fost colaborator, iar mai apoi succesor al lui Mustafa Kemal. În timpul războiului greco-turc, după ocuparea Anatoliei de Vest de către greci, a fost numit șef al Statului Major General al armatei naționaliste, iar din această funcție a reușit să înfrângă trupele grecești în cadrul a două bătălii de la İnönü (lângă Angora), din ianuarie și, respectiv, aprilie 1921. Legea numelor de familie a fost adoptată în Turcia în 21 iunie 1934, fiind publicată în *Resmî Gazete*, din 2 iulie. Mama sa și alți membri ai familiei, aleseseră numele Temelli, iar tatăl lui, înainte de a muri, dorise să fie numit Kürüm. Numele İnönü a fost însă impus de însuși Mustafa Kemal Atatürk, președintele republicii, așa cum acesta din urmă a explicat printr-o scrisoare trimisă lui Ismet Pașa, la 26 decembrie 1934: „Având în vedere că Excelența Sa prim-ministrul İsmet Pașa a fost figura principală în bătăliile aprige care constituie prima pagină glorioasă și strălucitoare a istoriei noastre revoluționare, consider foarte potrivit ca numele său de familie, așa cum prevede Legea numelor de familie, să fie İnönü și, prin urmare, îi confer prin prezenta acest nume de familie” (<https://www.ismetinonu.org.tr/tarihte-bugun-26-kasim/>, accesat la 10 septembrie 2025).

¹⁰⁸ *Venizelos* 1930, p. 9.

¹⁰⁹ *Un acord* 1930, p. 1.

În timpul vizitei de la Ankara, din 30 octombrie 1930, a fost semnat un tratat de neutralitate, conciliere, arbitraj și prietenie între cele două țări¹¹⁰, un protocol privitor la paritatea navală, precum și un tratat de comerț și de navigație, pe baza clauzei națiunii celei mai favorizate. În primul articol al tratatului cele două părți contractante se obligau reciproc să nu intre în vreo înțelegere politică sau economică, îndreptată împotriva uneia dintre ele. În articolul al doilea era prevăzut că în cazul în care unul dintre cele două state semnatare ar fi fost victima unei agresiuni venite din partea unei terțe puteri, atunci celălalt stat semnatar urma să respecte neutralitatea pe toată durata conflictului. Prin al treilea articol cele două state semnatare se obligau să supună proceduri de conciliere prevăzute la articolele 7-19 toate diferendele susceptibile de a le diviza și care nu puteau fi soluționate pe cale diplomatică obișnuită. O comisie permanentă de conciliere avea atribuții de a rezolva orice litigiu care ar fi apărut, iar în cazul în care recomandările comisiei nu erau acceptate de către cele două părți, atunci neînțelegerea putea fi soluționată de către Curtea Permanentă de Justiție Internațională a Ligii Națiunilor. Așa cum era firesc, tratatul urma a fi ratificat în cel mai scurt timp, iar intrarea sa în vigoare era prevăzută să se facă imediat după schimbul ratificărilor. Perioada de valabilitate a tratatului era de cinci ani, aceasta prelungindu-se în mod automat cu încă cinci ani, dacă nicio parte nu-l denunța cu șase luni înainte de expirarea acestui termen.

Protocolul militar atașat pactului prevedea menținerea echilibrului naval ce exista atunci între cele două state și, totodată, obliga fiecare parte să anunțe pe cealaltă parte cu șase luni înainte de intenția sa de a construi orice navă de război nouă. Pentru a se preveni o rivalitate navală costisitoare pentru ambele părți, detaliile acordului urmau a face obiectul unor negocieri ulterioare între experții navali ai celor două țări.

Totodată, a fost încheiată și o convenție care reglementa comerțul, navigația și reprezentarea consulară¹¹¹, care era foarte importantă pentru două state care aveau teritorii în Tracia și care aveau graniță comună tot atât de mult cât erau despărțite de apele înguste ale Mării Egee¹¹².

Toate aceste acorduri au pus capăt unei dușmăanii seculare între Grecia și Turcia, deschizându-se astfel calea unei colaborări politice și economice. Pactul cu Turcia are „o însemnătate mondială”, iar „din punct de vedere al cuprinsului el depășește Pactul de la Locarno”¹¹³, declara Andreas

¹¹⁰ Pentru textul tratatului și al protocolului naval, vezi Anexa 3.

¹¹¹ Pentru textul convenției privind comerțul, navigația și problemele consulare, vezi *Le Messager d'Athènes*, 31 octombrie 1930, p. 5-6.

¹¹² AMAE, fond *Grecia*, vol. 83, f. 133.

¹¹³ În perioada 5-16 octombrie 1925, la Locarno, în Elveția, a avut loc o conferință desfășurată sub auspiciile Ligii Națiunilor, la care au participat reprezentanții Belgiei, Cehoslovaciei, Franței, Germaniei, Italiei, Marii Britanii și Poloniei. Au fost semnate șapte tratate, cunoscute și sub numele de Pactul de la Locarno. Delegația germană a recunoscut în mod oficial granițele franco-germană și germano-belgiană, așa cum fuseseră trasate prin Tratatul de la Versailles, din

Michalakopoulos, adăugând totodată că în urma tratatului, hotarele dintre cele două țări mai aveau doar o importanță administrativă¹¹⁴.

Perioada vizitei primului ministru grec la Ankara nu a fost aleasă întâmplător, întrucât a coincis cu sărbătorirea zilei naționale a Turciei (29 octombrie), la care delegația elenă a participat. Această prezență a lui Eleftherios Venizelos în Ankara era cu atât mai importantă cu cât acesta din urmă luptase toată viața lui împotriva Imperiului Otoman, începând cu finalul secolului XIX, atunci când a fost implicat în mișcarea de eliberare a Cretei de sub stăpânirea otomană¹¹⁵, continuând apoi cu deținerea unui rol determinant în crearea alianței împotriva turcilor din cadrul războaielor balcanice, pentru a culmina apoi cu implicarea sa, ca premier, în războiul greco-turc dintre 1919 și 1922. Așa cum a remarcat și Constantin Langa-Rășcanu, ministrul plenipotențiar al României la Atena, erau mai puțin de 10 ani de când Grecia fusese învinsă, ceea ce a dus la abandonarea „Marii Idei”, precum și la sfârșitul elenismului în Asia Mică.

„Nici zece ani nu au trecut de la dureroasa înfrângere a Greciei în Asia-Mică – în care s-a prăbușit, poate pentru vecie, idealul unui popor – și șeful Guvernului elen a venit în cetatea învingătorului, cu ramura de măslin în mână, cerând uitarea trecutului și prietenie pentru viitor ... [...]. Și bătrânul luptător, dând uitărei tot acest trecut, a ținut ca Pactul de prietenie să fie iscălit de el însuși – când putea foarte bine fi iscălit de către Ministrul Afacerilor Străine, – a ținut ca vizita sa la Ankara să fie cât mai lungă și să coincidă cu serbarea națională a Turciei; a ținut să aibă lângă el pe însuși Ministrul Afacerilor Străine; a ținut mai cu seamă, să facă, la fiecare moment, cele mai fierbinți declarațiuni de prietenie și de dragoste față de Turcia și de diriguitorii ei de azi, – învingătorii de ieri ai bietului popor elen”¹¹⁶.

Miniștrii greci au participat la sărbătorirea celor șapte ani de la proclamarea Republicii, au asistat la parada militară, au ținut discursuri, alături de liderii turci, iar mai apoi a avut loc o întrevedere istorică între Mustafa Kemal și Eleftherios Venizelos, care a durat nu mai puțin de două ore, ceea ce a arătat importanța sa. Iar la banchetul oferit de Ismet Pașa, din seara zilei de

1919, dar nu și pe acelea din est, cu Polonia și cu Cehoslovacia. Astfel, Alsacia și Lorena, cele două mici provincii, care fuseseră obiect de dispută de-a lungul timpului, și care reprezentaseră una dintre cauzele importante pentru care izbucnise Primul Război Mondial, erau recunoscute în mod oficial de către germani ca fiind franceze. Prin semnarea pactului, la Londra, la 1 decembrie 1925, tensiunile între principalele puteri din vestul Europei s-au redus în mod semnificativ, creându-se așa-numitul „spirit de la Locarno” (<https://www.britannica.com/event/Pact-of-Locarno>, accesat la 15 septembrie 2025).

¹¹⁴ AMAE, fond *Înțelegerea Balcanică*, vol. 1, f. 364, 366. Buletin nr. 22 al Direcției Politice Orientale. Secțiunea Balcanică.

¹¹⁵ Pentru detalii despre statutul insulei Creta, precum și despre revoltele care au avut loc acolo în secolul XIX, vezi Kallivretakis 2006, p. 11-36. Pentru informații despre prima parte a carierei politice a lui Eleftherios Venizelos, vezi Macrakis 2006, p. 37-83.

¹¹⁶ AMAE, fond *Grecia*, vol. 83, f. 166-167. Buletin nr. 21 al Direcției Politice Orientale. Secțiunea Balcanică.

29 octombrie, prim-ministrul grec a făcut mai multe afirmații pentru a-i convinge pe turci că este sincer în dorința sa de a realiza o conciliere între Grecia și Turcia. „Suntem pe deplin de acord cu stabilirea unei relații de prietenie durabile între cele două popoare ale noastre”, spunea el în fața ziariștilor. „Nimic nu mai desparte cele două țări”, a continuat, pentru ca mai apoi să facă și următoarea afirmație: „Nu sunt și nu am fost niciodată dușmanul turcilor”¹¹⁷.

Concilierea greco-turcă nu era însă aprobată de întreaga societate din Grecia, astfel că, imediat după semnarea tratatului de prietenie, la Atena, a avut loc o tentativă nereușită de lovitură de stat. Nemulțumiți de acordurile încheiate la Ankara, pe care le considerau „o crimă contra demnității naționale elene”, în dimineața zilei de 31 octombrie, la ora 1, aproximativ 200 de ofițeri, cei mai mulți dintre ei în rezervă, au avut planul de a ocupa punctele strategice ale Atenei cu ajutorul câtorva regimente din capitală. Scopul lor era ca guvernul să fie răsturnat înainte de întoarcerea în țară a primului ministru, iar mai apoi să fie adus la putere generalul Theodoros Pangalos¹¹⁸. Armata a rămas însă credincioasă regimului condus de Venizelos, astfel că nu a luat parte la complot, iar participanții la această tentativă de preluare a puterii au fost arestați înainte de a-și pune în aplicare planurile. De fapt, serviciile de securitate elene îi țineau de mult sub observație pe foștii ofițeri din timpul dictaturii generalului Pangalos, astfel că prinderea acestora a fost relativ ușoară. Cunoscut în istorie și sub numele de „complotul de la ferma de porci”, întrucât conspiratorii, în frunte cu Pangalos, obișnuiau să se întâlnească la o fermă de porci de la periferia Atenei¹¹⁹, tentativa de preluare a puterii nu a pus nicicum în pericol guvernul condus de Venizelos. Evenimentul a fost unul minor, conspirația fiind prost organizată și lipsită de sprijinul unităților militare din capitala Greciei, astfel că era sortită din start eșecului. Dar ministrul de Război Themistoklis Sofoulis în mod intenționat a prezentat această încercare nereușită de cucerire a puterii într-un mod exagerat, acordându-i o importanță mult mai mare decât o avea în realitate¹²⁰, fie pentru a arăta că guvernul controlează situația în absența lui Venizelos, fie pentru a justifica eventuale măsuri care puteau fi luate împotriva opoziției.

Ziarul *Proia*, care era adeptul restaurării monarhiei¹²¹ și care avea o atitudine anti-Venizelos, nu putea decât să critice vizita oficială pe care prim-

¹¹⁷ *Ibidem*, f. 167.

¹¹⁸ *Amănunte* 1930, p. 6.

¹¹⁹ Alegerea acestui loc era menită să evite suspiciunile poliției, întrucât ferma de porci era un loc izolat și murdar, puțin probabil pentru întâlniri politice. Mai târziu, după arestare, presa care era împotriva lui Pangalos l-a ridiculizat pe acesta, făcând o comparație între ambițiile de putere ale generalului și decorul modest unde obișnuia să se întâlnească cu adepții săi.

¹²⁰ Stefanidis 2006, p. 197-198.

¹²¹ La 25 martie 1924 Grecia a fost proclamată republică, regele George al II-lea fiind destituit în mod oficial, fiindu-i luată cetățenia greacă, iar bunurile sale au fost confiscate. În noiembrie 1935, regele a revenit în țară după un exil de 11 ani, în urma unui referendum. Cu toate acestea,

ministrul grec o făcuse în capitala Turciei. În paginile acestei publicații, acordurile de la Ankara au fost descrise ca fiind realizate doar cu sacrificii făcute de partea greacă, nu și de partea turcă, astfel că, într-un viitor mai apropiat sau mai îndepărtat se preconiza dispariția atmosferei de prietenie și de colaborare dintre Grecia și Turcia, deoarece, „atât timp cât pentru menținerea acestei atmosfere se vor cere mereu sacrificii numai dintr-o parte, va veni un moment când va fi cu neputință a se mai face altele noi și, atunci «atmosfera se va împrăștia»”. În continuare, erau aduse argumente în favoarea afirmațiilor de mai sus. Astfel, cetățenii greci supuși schimbului nu se puteau așeza în Turcia fără o autorizare specială a guvernului turc, drepturile grecilor din Constantinopol de a practica diferite profesii nu erau apărate de textele noilor acorduri, în vreme ce referitor la acordul naval semnat între cele două țări, ziarul *Proia* afirma pur și simplu că de fapt Venizelos și Michalakopoulos au acceptat *statu quo*-ul naval, adică superioritatea Turciei pe mare¹²².

Georgios Vlachos, directorul și fondatorul ziarului *Kathimerini*, care era un monarhist înflăcărat, chiar dacă era de acord cu politica de apropiere față de Turcia, considera acordurile încheiate la finalul lunii octombrie ca fiind o trădare a intereselor naționale ale Greciei. Directorul influentului cotidian își exprima neîncrederea că relațiile dintre cele două state pot deveni foarte bune atât de repede, afirmând că el nu credea că este cu puțință „ca un popor care a urât pe Turci timp de veacuri întregi, să șteargă dintr-o clipă într-alta atâtea secole numai grație faptului că D-l Venizelos s-a dus la Ankara”. În continuare, Georgios Vlachos considera că Pireul ar fi trebuit să fie în revoluție în momentul intrării în port a crucișătorului „Helli”, vasul care aducea înapoi delegația elenă în frunte cu Venizelos, iar mai apoi acesta să fie îndepărtat „din apele grecești împreună cu acei pe cari îi aducea”. În final, făcând referire la afirmația recentă a lui Venizelos conform căreia Grecia nu mai avea revendicări teritoriale, prin articolul publicat în paginile ziarului *Kathimerini*, același Vlachos se întreba retoric dacă

„[...] atunci când proclama că Grecia nu-și desăvârșise idealurile sale naționale ce se întind dincolo de Marea Egee și de Strâmtori și când cu voie sau fără voie a trimis pe unii la război iar pe alții în exil, la închisoare și la moarte, spunea neadevăruri și era numai un recrutor al străinilor?”¹²³.

Presa de opoziție din Grecia și-a exprimat nemulțumirea în fel și chip față de modul în care au fost încheiate acordurile din capitala Turciei,

monarhia în Grecia nu a avut niciodată rădăcini adânci, având nevoie de sprijinul Marilor Puteri. Regii Greciei nu au fost monarhi constituționali, au intervenit mai mult sau mai puțin în politica internă și externă a țării, ceea ce a creat numeroase probleme, precum și o nemulțumire generală. Încă de la început, din 1832, monarhia s-a dovedit a nu fi un factor unificator în societate (Patelakis 2024, p. 72, 74).

¹²² AMAE, fond *Grecia*, vol. 83, f. 141-142. Buletin nr. 21 al Direcției Politice Orientale. Secțiunea Balcanică.

¹²³ *Ibidem*, f. 143-144.

considerându-le o umilință națională și de stat, dar cea mai interesantă remarcă despre plecarea lui Venizelos la Ankara (considerată o „vizită a rușinii”) rămâne cea a generalului Nikolaos Plastiras, cel care s-a distins în războiul greco-turc: „Îmi vine să-l strâng de gât în urma vizitei sale la Kemal Pașa”¹²⁴, i-a spus generalul unui prieten de-al său.

În ciuda existenței unei opoziții în Grecia față de acordurile semnate la Ankara, Parlamentul grec a ratificat acordurile de la Ankara, același lucru întâmplându-se și în Turcia, întrucât ambele state erau interesate să se concentreze pe refacerea internă, ele realizând totodată faptul că interesele lor reciproce impun în mod imperios o apropiere. Cu excepția grecilor din Dodecanez și din Cipru, Grecia își înfăptuise întregirea neamului, astfel că guvernul de la Atena era interesat în menținerea *statu quo*-ului stabilit prin Tratatul de Lausanne, precum și de existența unor relații amicale cu Turcia, pentru a nu rămâne singură în eventualitatea izbucnirii în Balcani a unui conflict care să aibă ca scop revizuirea frontierelor. La puțin timp după semnarea acordurilor de la Ankara, referindu-se la Grecia și Turcia, prim-ministrul Eleftherios Venizelos considera că cele „două state sunt astăzi cele mai pacifice din Europa”, precum și faptul că țara lui „nu vrea și *nu poate* alerga după «aventuri»”¹²⁵. La rândul său, Turcia, după semnarea Tratatului de la Lausanne, a reușit să-și îndeplinească mai toate revendicările pe care le avea, instaurându-și controlul nu doar asupra Asiei Mici, ci și asupra Traciei Răsăritene. Un rol important l-a avut și noua politică externă a Republicii Turcia, promovată de președintele Mustafa Kemal, precum și de ministrul Afacerilor Străine Tevfik Rüştü Aras, prin care noul stat turc, spre deosebire de Imperiul Otoman, a căutat să stabilească relații bune cu cât mai multe state, inclusiv cu cele din Balcani, care în trecut fuseseră sub dominație otomană.

Avându-se în vedere faptul că în 1922 s-a încheiat războiul dintre Grecia și Turcia, relațiile greco-turce în deceniul trei al secolului XX au avut o evoluție spectaculoasă și neașteptată, ajungându-se chiar ca cele două țări să fie prietene. Prin semnarea tratatului din 30 octombrie 1930, cele două state au demonstrat că au putut depăși trauma războiului și a schimbului forțat de populație care a urmat acestuia, punându-se astfel capăt disputelor teritoriale și financiare. Apropierea dintre Grecia și Turcia a generat stabilitate în Mediterana Răsăriteană, a avut o consecință directă la aderarea Turciei la Liga Națiunilor în 1932, dar mai ales a contribuit la formarea Pactului Balcanic din 1934, pentru că nu ar fi fost posibilă realizarea unei alianțe defensive între Iugoslavia, România, Grecia și Turcia, fără a fi produsă o conciliere între ultimele două țări. Ca urmare a concilierii produse s-a ajuns chiar ca în ianuarie 1934 Eleftherios Venizelos să-l propună pe Mustafa Kemal pentru

¹²⁴ *Ibidem*, f. 169.

¹²⁵ *Ibidem*, fond *Înțelegerea Balcanică*, vol. 1, f. 359-360.

acordarea Premiului Nobel pentru Pace¹²⁶, ceea ce a fost o inițiativă cu adevărat neașteptată, mai ales că venea din partea unei persoane care luptase aproape întreaga sa viață împotriva Imperiului Otoman.

Anexe

Nr. 1. Telegramă de protest adresată Legației României de la Atena de către o comisie a locuitorilor insulei Tenedos, din 13 februarie 1923.

Recăpătând libertatea după o crudă sclavie de secole și bucurându-ne de binefacerile administrației grecești pe timp de zece ani respingem cu toată puterea orice proiect de a se desliți insula noastră dela Grecia-mamă.

Protestăm împotriva nedreptății ce se pune la cale și care stigmatizează civilizația secolului al XX pe seama unei populațiuni grecești și rugăm să fiți interpretul durerii și rugămintei noastre pe lângă Onoratul D-voastră Guvern, ca să nu se atingă suveranitatea grecească asupra insulei noastre. Suntem greci și dorim să murim greci.

Comisiunea populației din Tenedos

K. Theoharidis, K. Kondilemis, M. Sperantas, E. Karamfilidu, B. Bitzos, A. Vasiliadis.

(AMAE, fond *Grecia*, vol. 31, f. 82)

Nr. 2. Telegramă de protest adresată reprezentanților diplomați ai SUA, Marii Britanii, Franței, Italiei, Belgiei, României și Serbiei, precum și primului ministru grec, de la refugiații din Tracia Occidentală, împotriva ideii schimbului de populații, precum și pentru dreptul acestora de a se întoarce la căminele lor din Asia Mică, din 6 februarie 1923.

Pravi, Tracia Occidentală

Mulțimea de refugiați din Tracia și Asia Mică în număr de zece mii împreună cu un număr egal de musulmani indigeni consternați și cu durere în suflet a luat cunoștință de sinistrul zvon de la Conferința din Lausanne după care Aliții ar admite reclamațiunea lui Kemal asupra schimbului de populații. În numele dreptului sângelui copiilor noștri cari și-au sacrificat tinerețea la altarul sfintei ținte a luptei Aliților, în numele martirilor masacrați pe nedrept protestăm din toată inima împotriva oricărui cuget de a nu ne mai întoarce în patria noastră, unde se găsesc osemintele strămoșilor

¹²⁶ Scrisoarea de nominalizare a lui Mustafa Kemal, președintele Turciei, a fost adresată Comitetului Premiului Nobel pentru Pace din Oslo, în 12 ianuarie 1934. Pentru textul acestei scrisori, scrise în franceză, vezi <https://greekworldmedia.com/2017/03/19/nomination-letter-by-elftherios-k-venizelos-for-the-conferral-of-the-nobel-peace-prize-upon-mustafa-kemal-pasha-aturk/>, accesat la 10 septembrie 2025. Mustafa Kemal a fost pe „lista scurtă” a comitetului, dar nu i s-a decernat Premiul Nobel pentru Pace, acesta fiind obținut în 1934 de britanicul Arthur Henderson, cel care a îndeplinit funcția de președinte al Comisiei pentru dezarmare a Ligii Națiunilor în perioada 1931-1934.

noștri, unde țărâna e amestecată cu sângele și sudoarea străbunilor noștri de mii de ani, dorim să fim întăriți cu garanții reale spre a putea trăi liniștiți, nesupărați la locul natal. Resursele nenorocitului Stat liber s-au sleit și riscă a fi zdrobit sub greutatea unui milion de refugiați. Rugăm Puterile Aliate și conjurăm pe onorabilii lor reprezentanți la Atena în numele sângelui vărsat cu profuziune de Elenismul liber și subjugat să asculte glasul nostru drept de a ne întoarce în patria noastră. Poporul întrunit ne-a numit prin aclamațiune în comisiune spre a remite în calitate de reprezentanți ai lui hotărârea căreia dându-i-se citire a fost subliniată de aplauze generale.

Comisiunea poporului din Eleftherópole

Konstantinos, Muftiul Hasan Sabri, Ahmed Sucri, Ioannis Teperoglu, președintele comunității musulmane Memet Serif, S. Vasiliadis, Hristos Athanasiadis, St. Vareopoulos.

(AMAE, fond *Grecia*, vol. 31, f. 70)

Nr. 3. Traité de neutralité, de conciliation, d'arbitrage et d'amitié, conclu à Ankara, le 30 octobre 1930, entre la Grèce et la Turquie.

Le président de la République hellénique et le président de la République turque, soucieux de suivre, en toute circonstance une politique de concorde, voulant affirmer leur désir de contribuer à l'œuvre de la paix générale et de résoudre, selon les principes les plus élevés du droit international public, les différends qui viendraient à s'élever entre la Grèce et la Turquie, ont décidé de réaliser dans un traité leur intention commune et ont désigné pour leurs plénipotentiaires :

Le président de la République hellénique,

M. Eleuthère Venizelos, président du conseil des ministres ;

Le président de la République turque,

Ismet pacha, président du conseil des ministres.

Art. 1. – Les hautes parties contractantes s'engagent réciproquement à n'entrer dans aucune entente d'ordre politique ou économique et aucune combinaison dirigées contre l'une d'elles.

Art. 2. – Au cas où l'une des hautes parties contractantes malgré son attitude pacifique serait l'objet d'une agression de la part d'une ou de plusieurs puissances, l'autre partie s'engage à observer la neutralité pendant toute la durée du conflit.

Art. 3. – Les hautes parties contractantes s'engagent à soumettre à la procédure de conciliation prévue dans les articles 7-19 ci-après toutes les questions qui viendraient à les diviser et qui n'auraient pu être résolues par les procédés diplomatiques ordinaires. En cas de non réussite de la procédure de conciliation un règlement judiciaire sera recherché conformément aux articles 20-23 du présent traité, à moins que les parties ne tombent d'accord pour recourir à un tribunal arbitral, constitué conformément aux articles 55 et suivants de la Convention pour le règlement pacifique des conflits internationaux du 18 octobre 1907 ou à tout autre accord existant entre elles.

Art. 4. – Les dispositions de l'article précédent ne s'appliquent pas aux questions qui, en vertu des traités en vigueur entre les hautes parties contractantes, rentrent

dans la compétence de l'une d'elles, ni aux questions qui se rapportent au droit de souveraineté. Chacune des parties aura le droit de déterminer, par une déclaration écrite, si une question relève du droit de souveraineté, l'autre partie pouvant, en cas de contestation, recourir à l'arbitrage ou à la Cour permanente de Justice internationale pour faire décider de cette question préjudicielle. Les dispositions de l'article précédent ne s'appliquent également pas aux différends nés de faits qui sont antérieurs au présent traité et qui appartiennent au passé.

Art. 5. – Les différends pour la solution desquels une procédure spéciale serait prévue par d'autres conventions en vigueur entre les parties en litige seront réglés conformément aux dispositions de ces conventions.

Art. 6. – S'il s'agit d'un différend dont l'objet, d'après la législation intérieure de l'une des parties, relève de la compétence des autorités judiciaire ou administratives, cette partie pourra s'opposer à ce que ce différend soit soumis aux diverses procédures prévues par le présent Traité, avant qu'une décision définitive ait été rendue dans des délais raisonnables par l'autorité compétente.

La partie qui, dans ce cas, voudra recourir aux procédures prévues par le présent Traité, devra notifier à l'autre partie son intention dans un délai d'un an, à partir de la décision susvisée.

Art. 7. – Sur la demande adressée par l'une des parties contractantes à l'autre partie, une commission permanente de conciliation sera constituée dans les six mois qui suivront l'échange des ratifications du présent Traité.

Sauf accord contraire des parties, la commission de conciliation sera constituée de la façon suivante :

1. La commission comprendra cinq membres. Les parties en nommeront chacune un, choisi parmi leurs nationaux respectifs. Les trois autres commissaires seront choisis d'un commun accord parmi les ressortissants de tierces puissances. Ces derniers devront être de nationalités différentes, ne pas avoir leur résidence habituelle sur le territoire des parties, ni se trouver à leur service. Parmi eux, les parties désigneront le président de la commission et, en cas de désaccord, le sort déterminera lequel des trois commissaires sera le président.

2. Les commissaires seront nommés pour trois ans et seront rééligibles. Les commissaires nommés en commun pourront être remplacés au cours de leur mandat, de l'accord des parties. Tant que la procédure n'est pas ouverte, chacune des parties aura le droit de procéder au remplacement du commissaire nommé par elle.

3. Il sera pourvu, dans le plus bref délai, aux vacances qui viendraient à se produire par suite de décès ou de démission ou de tout autre empêchement, suivant le mode fixé pour les nominations.

Art. 8. – Si, lorsqu'il s'élève un différend, il n'existe pas une commission permanente de conciliation nommée par les parties, une commission spéciale de conciliation sera constituée pour l'examen du différend dans un délai de trois mois à compter de la demande adressée par l'une des parties à l'autre. Les nominations se feront conformément aux dispositions de l'article précédent, à moins que les parties n'en décident autrement.

Art. 9. – Si la nomination des commissaires à désigner en commun n'intervient pas dans les délais prévus aux articles 7 et 8, le soin de procéder aux nominations nécessaires sera confié à une tierce puissance choisie d'un commun accord par les parties et si l'accord ne s'établit pas à ce sujet, chaque partie désignera une puissance

différente et les nominations seront faites de concert par les puissances ainsi choisies. Enfin si, dans un délai de trois mois, ces deux puissances n'ont pu tomber d'accord, chacune d'elles présentera des candidats en nombre égal à celui des membres à désigner. Le sort déterminera lesquels des candidats ainsi présentés seront admis.

Art. 10. – La commission de conciliation sera saisie par voie de requête adressée au président par les deux parties agissant d'un commun accord, ou, à défaut, par l'une ou l'autre des parties.

La requête, après avoir exposé sommairement l'objet du litige, contiendra l'invitation à la commission de procéder à toutes mesures propres à conduire à une conciliation.

Si la requête émane d'une seule des parties, elle sera notifiée par celle-ci sans délai à l'autre partie.

Art. 11. – Dans un délai de quinze jours à partir de la date où l'une des parties aura porté un différend devant la commission de conciliation, chacune des parties pourra, pour l'examen de ce différend, remplacer son commissaire par une personne possédant une compétence spéciale dans la matière. La partie qui usera de ce droit en fera immédiatement la notification à l'autre partie, celle-ci aura, dans ce cas, la faculté d'agir de même dans un délai de quinze jours à compter de la date où la notification lui sera parvenue.

Art. 12. – La commission de conciliation se réunira, sauf accord contraire des parties, au lieu désigné par son président.

Art. 13. – La commission de conciliation aura pour tâche d'élucider les questions en litige, de recueillir à cette fin toutes les informations utiles et de s'efforcer de concilier les parties.

Après examen de l'affaire, elle formulera, dans un rapport, les propositions en vue du règlement du différend.

Art. 14. – La commission de conciliation règlera elle-même sa procédure – qui dans tous les cas devra être contradictoire – en tenant compte, si elle n'en décide autrement à l'unanimité, des dispositions du titre III de la Convention de La Haye du 18 octobre 1907 pour le règlement pacifique des conflits internationaux.

Art. 15. – Les travaux de la commission de conciliation ne seront publics qu'en vertu d'une décision prise par la commission avec l'assentiment des parties.

Art. 16. – Les parties seront représentées auprès de la commission de conciliation par des agents ayant mission de servir d'intermédiaires entre elles et la commission ; elles pourront, en outre, se faire assister par des conseils et experts nommés par elles à cet effet et demander audition de toutes personnes dont le témoignage leur paraîtrait utile.

La commission aura, de son côté, la faculté de demander des explications orales aux agents, conseils et experts des deux parties ainsi qu'à toutes personnes qu'elle jugerait utile de faire comparaître avec l'assentiment de leur gouvernement.

Art. 17. – Les parties s'engagent à faciliter les travaux de la commission de conciliation et, en particulier, à lui fournir, dans la plus large mesure possible, tous documents et informations utiles, ainsi qu'à user des moyens dont elles disposent pour lui permettre de procéder sur leur territoire et selon leur législation à la citation et à l'audition de témoins ou d'experts et à des transports sur les lieux.

Art. 18. – La commission de conciliation présentera son rapport dans les quatre mois à partir du jour où elle aura été saisie du différend, à moins que les parties ne conviennent de proroger ce délai.

Un exemplaire du rapport sera remis à chacune des parties. Le rapport n'aura, ni quant à l'exposé des faits, ni quant aux considérants juridiques et aux conclusions, le caractère d'une sentence arbitrale.

Art. 19. – La commission de conciliation fixera le délai dans lequel les parties auront à se prononcer au sujet des propositions de règlement contenues dans son rapport. Ce délai ne dépassera pas trois mois.

Art. 20. – Pendant la durée effective de la procédure, chacun des commissaires nommés de commun accord recevra une indemnité dont le montant sera arrêté par les parties et payé par elles dans une égale mesure. Chaque partie, par contre, fixera et payera l'indemnité du membre de la commission nommé par elle.

Les frais généraux occasionnés par le fonctionnement de la commission seront supportés également par les deux parties.

Art. 21. – Si les recommandations de la commission ne sont pas acceptées par les deux parties, chacune d'elles aura la faculté de soumettre le différend à la Cour permanente de Justice internationale, dans le délai fixé par le rapport de la commission.

Dans le cas où, de l'avis de la Cour, ce litige ne serait pas d'ordre juridique, les parties conviennent qu'elle pourra le trancher *ex æquo et bono*, si une règle du droit international ne peut pas lui être appliquée.

Art. 22. – Les parties contractantes établiront, dans chaque cas particulier, un compromis spécial déterminant nettement l'objet du différend, les compétences particulières qui pourraient être dévolues à la Cour permanente de Justice internationale, ainsi que toutes autres conditions arrêtées entre elles.

Le compromis sera établi par échange de notes entre les gouvernements des parties contractantes et sera interprété en tous points par la Cour de Justice. Si le texte du compromis n'est pas arrêté dans les trois mois à compter du jour où l'une des parties aura été saisie d'une demande aux fins de règlement judiciaire, chaque partie pourra saisir la Cour de Justice par voie de simple requête.

Art. 23. – Si la Cour permanente de justice internationale établissait qu'une décision d'une instance judiciaire ou de toute autre autorité relevant de l'une des parties contractantes se trouve entièrement ou partiellement en opposition avec le droit des gens et si le droit constitutionnel de cette partie ne permettait pas ou ne permettait qu'imparfaitement d'effacer les conséquences de la décision dont il s'agit, les parties conviennent qu'il devra être accordé par la sentence de la Cour à la partie lésée une satisfaction équitable.

Art. 24. – L'arrêt rendu par la Cour permanente de justice internationale sera exécuté de bonne foi par les parties.

Les difficultés auxquelles son interprétation pourrait donner lieu seront tranchées par la Cour de Justice, que chacune des parties pourra saisir à cette fin par voie de simple requête.

Art. 25. – Durant le cours de la procédure judiciaire, les parties contractantes s'abstiendront de toute mesure pouvant avoir une répercussion préjudiciable sur l'acceptation des propositions de la commission de conciliation ou sur l'exécution de l'arrêt de la Cour permanente de Justice internationale.

Art. 26. – Si une procédure de conciliation ou une procédure judiciaire est pendante lors de l'expiration du présent Traité, elle suivra son cours conformément aux dispositions du présent traité ou de toute autre convention que les parties seraient convenues de lui substituer.

Art. 27. – Les contestations qui pourraient surgir soit dans l'interprétation, soit dans l'exécution du présent traité, y compris celles relatives à la qualification des litiges, seront soumises directement, par une simple demande, à la Cour permanente de Justice internationale.

Art. 28. – Le présent traité sera ratifié dans le plus bref délai possible et entrera en vigueur immédiatement après l'échange des ratifications. Il est conclu pour la durée de cinq ans à compter de son entrée en vigueur. S'il n'est pas dénoncé six mois avant l'expiration de ce terme, il sera considéré comme renouvelé pour une seconde période de cinq ans et ainsi de suite.

Ankara, le 30 octobre 1930.

[*Signe* :] VENIZELOS

[*Signe* :] MICHALACOPOULOS

[*Signe* :] ISMET PACHA

[*Signe* :] Dr TEVFIK ROUCHDI

Protocole relatif à la parité des armements navals, du 30 octobre 1930

Les deux hautes parties contractantes, imbues des principes qui les ont conduites à la signature du pacte d'amitié et d'arbitrage signé en date de ce jour, et désireuses de prévenir de vaines augmentations de leurs dépenses pour des armements navals et de marcher de pair dans la voie de la limitation parallèle de leurs forces respectives en tenant compte des conditions particulières, à chacune d'elles, s'engagent à ne procéder à aucune commande, acquisition ou construction d'unités de guerre ou de leurs armements sans aviser au préalable l'autre partie contractante six mois à l'avance, afin que l'occasion soit ainsi fournie aux deux gouvernements de prévenir éventuellement la course aux armements navals, au moyen d'un échange amical de vues et d'explications de part et d'autre, dans un esprit de parfaite sincérité.

Ankara, le 30 octobre 1930.

[*Signe* :] ISMET PACHA

[*Signe* :] Dr TEVFIK ROUCHDI

[*Signe* :] VENIZELOS

[*Signe* :] MICHALACOPOULOS

(*L'Europe nouvelle*, 20 decembrie 1930, p. 1837-1839)

Abrevieri bibliografice

Aarbakke 2000

– Vemund Aarbakke, *The Muslim Minority of Greek Thrace*, vol. I, teză de doctorat, University of Bergen, 2000.

- Sorin Arhire
- Alexandris 1981 – Alexis P. Alexandris, *The Expulsion of Constantine VI: The Ecumenical Patriarchate and Greek-Turkish Relations, 1924-1925*, în *Balkan Studies*, 22, 1981, 2, p. 333-363.
- AMAE
Amănunte 1930 – Arhivele Ministerului Afacerilor Externe ale României.
– *Amănunte asupra conspirației din Atena*, în *Adevărul*, 1 noiembrie 1930, p. 6.
- Barros 1965 – James Barros, *The Corfu Incident of 1923: Mussolini and the League of Nations*, Princeton, 1965.
- Bourne, Watt 1985 – Kenneth Bourne, Donald Cameron Watt (ed.), *British Documents in Foreign Affairs*, part II, first series, *Turkey, Iran and the Middle East*, vol. 3, *The Turkish Revival, 1921-1923*, Frederick, 1985.
- Cariera 1928 – *Cariera politică a „marelui cretan”*. Cum a format Venizelos actualul guvern din Grecia, în *Universul*, 17 august 1928, p. 7.
- Clark 2005 – Bruce Clark, *Twice a Stranger: Greece, Turkey and Minorities They Expelled*, Londra, 2005.
- Couloumbis et alii 1976 – Theodore A. Couloumbis, John A. Petropoulos, Harry J. Psomiades, *Foreign Interference in Greek Politics: An Historical Perspective*, New York, 1976.
- Cour Permanente 1925 – Cour Permanente de Justice Internationale, *Rapport Annuel de la Cour Permanente de Justice Internationale (1er janvier – 15 juin 1925)*, série E, no. 1, Leiden, 1925.
- Department 1965 – Department of State. United States of America. The Geographer Office of the Geographer Bureau of Intelligence and Research, *International Boundary Study*, I, October 1965, 56, *Bulgaria-Greece Boundary*.
- Dragostinova 2009 – Theodora Dragostinova, *Navigating Nationality in the Emigration of Minorities between Bulgaria and Greece, 1919-1941*, în *East European Politics and Societies and Cultures*, 23, 2009, 2, p. 185-212, 10.1177/0888325408326787.
- Hall 2014 – Richard C. Hall (ed.), *War in the Balkans: An Encyclopedic History from the Fall of the Ottoman Empire to the Breakup of Yugoslavia*, Santa Barbara, Denver, Oxford, 2014.
- Hirschon 2008 – Renée Hirschon, *Consequences of the Lausanne Convention: An Overview*, în Renée Hirschon (ed.), *Crossing the Aegean: An Appraisal of the 1923 Compulsory Population Exchange between Greece and Turkey*, New York, Oxford, 2008.
- Kallivretakis 2006 – Leonidas Kallivretakis, *A Century of Revolutions: The Cretan Question between European and Near Eastern Politics*, în Paschalis M. Kitromilides (ed.), *Eleftherios Venizelos: The Trials of Statesmanship*, Edinburgh, 2006, p. 11-36.
- Klapisis 2005 – Antonis Klapisis, *Turkey's Search for a New Foreign Policy, 1923-1925: The View of Greek Diplomacy*, în *Neapolis University: HEPHAESTUS Repository*, 2005, p. 81-98.
- Kritikos 1999 – Giorgos Kritikos, *Motives for Compulsory Population Exchange in the Aftermath of the Greek-Turkish War (1922-1923)*, în *Bulletin of the Center for Asia Minor Studies*, 13, 1999, p. 221, <https://doi.org/10.12681/deltiokms.147>.
- Ladas 1932 – Stephen P. Ladas, *The Exchange of Minorities: Bulgaria, Greece and Turkey*, New York, 1932.
- La Grèce 1930 – *La Grèce et ses voisins*, în *L'Europe Nouvelle*, 11 octombrie 1930, p. 1478-1481.

- Macrakis 2006 – A. Lilly Macrakis, *Venizelos' Early Life and Political Career in Crete, 1864–1910*, în Paschalis M. Kitromilides (ed.), *Eleftherios Venizelos: The Trials of Statesmanship*, Edinburgh, 2006, p. 37-83.
- McCallum 1926 – MacCallum, *The Near East: A Survey of Political Trends in 1925*, New York, 1926.
- McCallum 1931 – Elizabeth McCallum, *Recent Balkan Alignments*, în *Foreign Policy Reports*, VII, 18 martie 1931, 1, p. 1-18.
- Murard 2022 – Elie Murard, *Long-Term Effects of the 1923 Mass Refugee Inflow on Social Cohesion in Greece*, în *Policy Research Working Paper*, 2022, p. 1-45.
- Pacte* 1920 – *Pacte de la Société des Nations*, în Société des Nations, *Journal Officiel*, februarie 1920.
- Pallis 1929 – A. A. Pallis, *The Greek Census of 1928*, în *The Geographical Journal*, 73, 1929, 6, p. 543-548.
- Pallis 1938 – A. A. Pallis, *The Population of Turkey in 1935*, în *The Geographical Journal*, 91, 1938, 5, p. 439-445.
- Patelakis 2024 – Apostolos Patelakis, *The Greek Monarchy, 1832–1973*, în Sorin Arhire, Tudor Roșu, Călin Anghel (ed.), *Royalty and Republic in Europe: Political Establishments in the Early 1920s*, Newcastle upon Tyne, 2024, p. 67-75.
- Petsalis-Diomidis 1978 – N. Petsalis-Diomidis, *Greece at the Paris Peace Conference (1919)*, Salonic, 1978.
- Politica* 1928 – *Politica Greciei în Balcani. Declarațiile făcute de d. Venizelos*, în *Curentul*, 1 octombrie 1928, p. 6.
- Preda 2011 – Dumitru Preda (ed.), *România-Turcia. Relații diplomatice 1923-1938*, București, 2011.
- Psomiades 1961 – Harry J. Psomiades, *The Ecumenical Patriarchate Under the Turkish Republic: The First Ten Years*, în *Balkan Studies*, 11, 1961, p. 3-26.
- Psomiades 1972 – Harry Psomiades, *The Diplomacy of Theodoros Pangalos (1925–1926)*, în *Balkan Studies*, 13, 1972, p. 3-26.
- Stefanidis 2006 – Ioannis D. Stefanidis, *Reconstructing Greece as a European State: Venizelos' Last Premiership, 1928–32*, în Paschalis M. Kitromilides (ed.), *Eleftherios Venizelos: The Trials of Statesmanship*, Edinburgh, 2006, p. 193-233.
- Tamer, Bozbeyoğlu 2004 – Aytül Tamer, Alanur Çavlin Bozbeyoğlu, *1927 Nüfus Sayiminin Türkiye'de Ulus Devlet İnşasındaki Yeri: Basında Yansımalar*, în *Nüfusbilim Dergisi / Turkish Journal of Population Studies*, 2004, 26, p. 73-88.
- Tudorancea 2010 – Radu Tudorancea, *Relațiile româno-elene în perioada interbelică. Dimensiunea politică și economică*, București, 2010.
- Un acord* 1930 – *Un acord secret între Turcia și Grecia*, în *Viitorul*, 19 noiembrie 1930, p. 1.
- Venizelos* 1930 – *D-I Venizelos și contele Bethlen la Ankara*, în *Universul*, 30 octombrie 1930, p. 9.